

Міністерство освіти та науки України
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука

Проф. Ю. Г. ШАПОВАЛ

**“ДІЛО” (1880-1939) –
ПЕРША УКРАЇНСЬКА
ЩОДЕННА ГАЗЕТА**

Навчальний посібник

Рівне - 2007

**Рекомендовано до друку
кафедрою теорії та методики
журналістської творчості**

Шаповал Ю. Г. “Діло” (1880-1939) – Перша українська щоденна газета: Навчальний посібник. – Рівне, 2007. – 68 с.

Рецензент:

М. П. ПРИСЯЖНИЙ – доктор політ. наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка).

«Діло» — одна з найвизначніших глав в історії української преси: не лише своєю хронологією, яка з ХІХ століття простяглась на десятиліття в ХХ, а й впливом часопису на суспільну свідомість українців, творенням практично на «нерозораному полі» патріотичної ідеології, формуванням із «етнічної маси малосвідомих людей» сучасної європейської нації, яка політично й культурно стрімко входила в світову цивілізацію.

Часопис «Діло», заснований у Львові більше століття назад, має глибокі політико-економічні й цивілізаційно-культурні традиції. Це — видатна сторінка в історії преси, суспільної думки, що практично досі невідома широкому загальному читачів. Саме тут розгорнулася подвижницька діяльність редакторів — історичних особистостей В. Барвінського, А. Горбачевського, І. Белея, О. Борковського, В. Охримовича, Є. Левицького, Я. Весоловського, Л. Цегельського, І. Кедрина-Рудницького та ін.; зосереджена публіцистика співробітників, активних авторів газети І. Франка й М. Грушевського, О. Кониського й М. Костомарова, В. Антоновича й І. Крип'якевича, В. Липинського й І. Бочковського, Б. Лепкого й Г. Хоткевича... Хіба перелічиш сотні й сотні людей, які жертвовно віддали виснажливій і безкорисливій діяльності в «Ділі» талант, сили й, навіть, життя, як засвідчують історичні факти, потрапило в животворне українофільське русло громадської думки, «освоїло потрохи народну масу» в усіх її соціальних верствах, широким спектром власної белетристики й публікаціями світової літературної класики не тільки формувало українські державницькі тенденції в тодійшній провінції Австрійської імперії, але й політико-естетичні смаки, загальнолюдські особистісні цінності. Цей час співпав зі значним ослабленням впливів москвофільської партії Адольфа Добрянського та Івана Наумовича з їх газетою «Слово», що припинила вихід в середині 1887 року.

«Діло», ініціатором і фактичним засновником якого був Володимир Барвінський, зосередило конструктивні творчо-організаційні зусилля на об'єднанні навколо редакції, а також в конкретних публікаціях кращих творчих сил. І, природно, в полі її зору став молодий Іван Франко, що на той час лише починав входити в літературне життя та вже в перших спробах вирізнявся тією інтуїтивно-багатогранною палітрою, що дозволяла пильно побачити життєвий матеріал у реальних соціальних зрізах конкретного менталітету; тим критично гострим методом, що межує з безжалістю до земляків, але єдино правильно дозволяє побачити причини й наслідки політичних процесів, спрямованих не стільки на фіксацію минулого, як на якісне поліпшення цивілізаційного самоозначення, пізнання й виховання. Іван Франко працював у «Ділі» із 1883 до початку 1885 року, за штатним росписом числився «новинкарем».

Уже в першому опублікованому «Ділом» під псевдонімом Мирон оповіданні «Цигани» (1882. — 18, 22 листоп.) письменник розповідає, здавалось би, побутову та трагічну своєю правдою історію з життя Ластівок — невеличного й занедбаного бойківського села з розкиданими між гір та лісів нужденними хатками. І не випадково, видається, в пам'яті лишається не сама фабула страхітливої смерті в горах циганської сім'ї, а образ ластовецького в'їта, який був «супроти власті покірний та потакующий, а супроти підвладних — упертий тим безоглядним упором, що ціхує чоловіка з тісним розумом» і фактично своєю рабськи-примітивною вдачею спричинився до описаних подій.

Гіркуватий сміх на межі з сарказмом проймає класичний зразок Франкової новелістики «Грицева шкільна наука» (Діло. — 1883. — 19 квітн.) про перші жорсткі уроки сільського хлопчика, який проходить не стільки стежками знань, як знущань з боку вчителя, однокласників, тому не второпавши толком, чому так побожно ставиться батько до закладу, що тоді

йменувався школою, із радістю повертається до рідної домівки, чудової природи, звичного заняття — пасти гусей, а вагата білокрилої зграї видається Грицькові мудрішим за нього, хоч і не пройшов року «науки».

Із жадобою спраглої землі вбирає молодий І. Франко життєтворний сік побутових колізій, виплавлячи з нього непідробну крицю логіки характерів, людських взаємин, єдино можливі пагони формування особи в незворотності часу й обставин, які неможливо повторити чи переграти по-іншому. «Пирог з черниціями» (Діло. — 1884. — 6 травн.) вже виявляють здатність автора до лаконічно-драматичної побудови розповіді, несподівані повороти якої, багатозначні діалоги без зайвої деталізації, об'ємно й глибоко дають читачеві зрозуміти аксіому, що вирішення будь-якої ситуації не має повертати нас до запізнілого самоаналізу, а лише націлювати вперед, на нові обставини, складені в результаті цього рішення. Вкладаючи у побутовий епізод родини Гольдбаумів глибинний зміст, І. Франко наголошує на філософському сенсі життєвих принципів та їх постійності.

Здавалось би, далекі за змістом мініатюри І. Франка напрочуд серйозно ставлять проблеми формування людської особистості в реальних умовах дійсності. І чим складніші ці обставини (а вони нині є єдино даними), тим з більшою переконаністю утверджується необхідність їх долання для утвердження своєї особистості, принципів і, зрештою, свого людського покликання на цій землі. Буквально на очах мужніє талант І. Франка від публікації до публікації, а в епічний реалізм оповіді органічно вплітаються сильні політичні мотиви. Саме на сторінках «Діла» з'являється його «Свинська конституція» (1896. — 15 червн.), де колізія виказує всю абсурдність безсловесного існування українського селянина в лицемірно-штучних обставинах австрійського суспільства, коли «хлоп мусить завидувати простій свині», бо полишена йому лише одна свобода — вмирати з голоду.

Життєві обставини самого Франка були таким ж складними, як і в його героїв. Та в мозку вже розпалювались ядерні сили інтелектуальних зусиль і дум «о тій нужденній землі, котра остаточно єсть для нас важніша і дорожча, ніж всякі святині». (До Уляни Кравченко. Близько 25 листоп. 1883 р. — Франко І. Збір. тв. в 50-ти томах. — Т. 48. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 375 — 376). Завдячуючи титанічній роботі письменник мав уже чималі рукописні белетристичні напрацьовки, які поки що не знаходили друкованого шляху до читача. Суттєвим фактом було те, що саме «Діло» опублікувало його ескізи з народного життя, хоча ці твори, незважаючи на нужденне становище автора, подавались тут безкоштовно.

Водночас, до І. Франка приходило розуміння того, що «у себе дома я можу... сказати багато дечого такого, чого у нас в Галичині ніхто другий не скаже». (До М. П. Драгоманова. 10 травн. 1884 р. — Франко І. Збір. тв. в 50-ти томах. — Т. 48. — С. 334). Восени 1883 р. Іван Белей запрошує Франка на роботу до редакції «Діла». Період цей був плідним у творчості Каменяра, головним чином його публіцистичною участю в справах «крайових, економічних і громадських». Його виступи мали не лише побутовий, а й значний політичний резонанс. Вони привертали увагу й посадових осіб, й державних органів.

Встигає він писати статті економічні, соціальні, на регіональні теми, філософські, а також подавати чимало репортажних фактів і літературних відомостей. Так що львівське життя проходило, головним чином, зранку в бібліотеці Оссолінських або в редакції «Діла», після обіду теж в редакції, а до пізньої ночі — праця над літературними творами. «Діло», за свідченням самого І. Франка, «дуже мучило його», не лишаючи часу для творчої роботи. Й здоров'я підірване, й нестатки постійно гнали його в село, в Нагуєвичі «для порятунку здоров'я, котре значно потерпіло».

Найкраще про цей період розповів сам публіцист в одному з листів до О. Я. Кониського (5 листоп. 1884 р.): «Тут кваплюся, щоб... вернути до Львова, де мені грозять відняти місце при «Ділі», роблю день і ніч, а тут доктор каже ходити, не сидіти, а тут вдобавок і сльота, і подільське болото, а передо мною стіл, завалений цілими стосами паперів, що душу гризуть. Додайте до того ще й цілковите отшельничество і цілковиту мовчанку, так як цілий день я майже нічого й на очі не бачу, живучи сам один у маленькому домику в огороді, — от і буде мати образ мого життя». (Франко І. Збір. тв. в 50-ти томах. — Т. 48. — С. 489). Однак, ця надлюдність, жертвна публіцистична робота дали великі результати. За відносно короткий проміжок часу — менш ніж півтора року — на сторінках «Діла» з'явилися десятки публікацій двох тематичних циклів — **економічного та історико-філософського**.

Економічна публіцистика І. Франка в «Ділі» практично не досліджений пласт пізнання тогочасної дійсності, що дозволяє побачити яскраво виражені аналітико-системні підходи до реальних процесів і прогностичність соціального мислення молодого Каменяра. Однак, інтерес І. Франка до економічних проблем не пояснюється лише прямими обов'язками співробітника «Діла», про що засвідчує його доповідь на установчому засіданні новостворюваного «Етнографо-статистичного кружка» при Академічному братстві у Львові (23 жовтня 1883 р.). Вона має, певною мірою, методологічне значення для розуміння світоглядних, пізнавальних позицій І. Франка. Для нього в першу чергу важливим було зрозуміти дійсні процеси в природних закономірностях їх змін і розвитку, самопізнання людини з її творчими чи руйнівними впливами на оточуюче середовище. Однаковою мірою заперечуючи вульгарний матеріалізм Локка й чуттєвий ідеалізм Юма, І. Франко, стверджує, як перший крок на шляху до істини, статистичні методи погляду на світ, якими успішно, ши-

роко й науково точно користується в економічній публіцистиці, звертаючи увагу на повторюваність, періодичність соціальних явищ в часових параметрах. Він уміє розкласти явища на просторово-часові кількісні показники з наступним синтезом в соціально-політичну проблему, яку піддає аналізу: «Раз прийшовши до переконання, що наша будучина єсть деревом, виростаючим з теперішності, а коренячимся глибоко в минувшості, ми ясним і сміливим оком з тих цифер, свідчачих о нашій теперішності й минувшості, вчимося вичитувати нашу будучність. А коли случайно бесіда тих цифер вийде надто сумна й безвідрадна, то не тратьмо надії, але працюймо розумно, невтомно, з запалом, а щоб табелі нашого життя і нашої праці для наших наслідників були певною й ясною ворожбою світлішої будучини». (Статистика яко метода і яко наука. — Франко І. Зібр. тв. в 50-ти томах. — Т. 44. Кн. 1. — С. 254).

Звернення І. Франка до економічних проблем краю з неодмінними ґрунтовними статистичними викладками, що, здавалось би, не під силу й цілому колективові спеціалістів, були лише відправною точкою для наочного викриття політики галицького сейму, що за благопристойним прикриттям конституційними гарантіями, фактично посилював свою протекторатську опіку над Галичиною, її людьми. Публіцист наголошує на фундаментальному принципі необхідної життєвідпорності народу, який вважає себе таким: «Чи нині дійшли ми вже до самого дна нашого пониження, чи, може, суджено нам упасти ще нижче, дійти аж до цілковитого вичерпання наших жизненних сил? Питання те, хоч і як фаталістично сумне, будиться, однако ж, аж надто часто в серці і в голові у кожного люблячого свій край і свій народ, хоч би він був і найтвердішим мислителем, далеким від всякого фаталізму». (П'ять літ нашої господарки краєвої. — Діло. — 1883. — 4, 6, 8, 11, 13, 15, 18, 20 жовтн.).

Кожний факт несправедливого ставлення до земляків викликає негайний відгук на сторінках газети, під пером великого майстра обростає аналітикою, безкомпромісно, безмилосердно випалює рани на суспільному організмі, кличе до обов'язку, пильності владу. (Нечувана, безпримірна річ. — Діло. — 1883. — 20 жовт.).

Наскрізною темою економічної публіцистики І. Франка в «Ділі» стала одна з підвалин, що визначає здоров'я суспільства в цілому й животворність зносин між окремими його сферами, рівень добробуту й можливості нормального функціонування — кредитно-фінансова система. Симптоматично, що одна з ґрунтовних статей «Фінансове положення Галичини» (Діло. — 1883. — 1 листоп.) є мотивованою опозицією до офіційних властей, які, не утруднюючи себе дійсними економічними реформами, намагались звично латати бюджетний дефіцит новими позиками, погіршуючи й без того складне становище краю. Конкретними численними цифровими викладками І. Франко логічно доводить існуючу непомірність коштів, що йдуть на сплату боргів при постійному зростанні об'єктивних видатків краю, а «комісія бюджетова — радше для замаскування, ніж для вилічення фінансової слабості краю», обтинає конче необхідні статті, «лихва заперла селянам кредит», існують «крайньо хаотичні відносини ґрунтові», не вистачає видатків на школи, на регуляцію рік, заліснювання пустирів, осушення боліт, будівництво залізниць, наявні постійні кризи у «нашій економічній стані». Тому не риторичною є кінцівка статті в устах не тільки публіциста, а кваліфікованого експерта з закликком не заплющувати очі на існуючий стан, а рахувати бюджет по-справжньому.

Розуміння необхідності радикальних змін у суспільних відносинах переводить І. Франко у площину зваженості, розсудливості, обґрунтованості, розуміючи всю непередбачуваність й неефективність соціальних революцій, які призводять,

головним чином, до нових катаклізмів у відносинах між людьми: «Соціальні революції не робляться з нині на завтра, не робляться, як каже польська приповідка, «гострого, сміливо і без притомності!»... Ми тільки не раді би, щоб наша «Ієрархія суспільна» робила в тім взгляді які-небудь, хоч, може, і поучаючі для потомків, але все ж таки для неї самої дуже небезпечні експерименти!» (Дальші прояви «pracy organicznej». — Діло. — 1883. — 3, 5 листоп.).

І. Франка тривожить ситуація, що в Галичині банки не стали конструктивними стабілізаторами товарно-кредитних і добродійних відносин, а «служать тільки елементам чужобідним, годують п'явок, руйнуючих наш добробут». Щоб банк став інституцією економічного розвою, спираючись на вже існуючий досвід Північної Америки, Росії, І. Франко бачить вихід в реорганізації банківської системи з врахуванням специфіки краю, в організації селянських кредитів, відкритті закладів кредитних натуральних, які б давали селянству зерно, худобу, господарські знаряддя і т. д., а розгалужена система філій («банків людських») обов'язково передбачала широке селянське членство в них з можливістю позичати гроші на іпотеку, з зацікавленістю в зміцненні банківської системи, контролем її діяльності, застерігаючи від неволі чужих капіталів і чужої експлуатації: «В виду того ми вважаємо подвійним обов'язком неупередженої і непідкупної руської журналістики, — писав І. Франко, — пильно звертати увагу цілого загалу на кожний крок наших противників, а особливо на їх експерименти і господарювання грошові». (Реорганізація банку крайового. — Діло. — 1883. — 19, 22 листоп.).

Публіцист безкомпромісно дотримувався журналістських принципів, коли йшлося про необгрунтоване збирання податків й протести громадськості Рудок проти цього (Борба о побирання податків в громадянах. — Діло. — 1883. — 24 листоп.) чи лихварські неефективні кредити (Проект 200000

позички Бродам. — Діло. — 1883. — 29 листоп.), необхідність перегляду податкової екзекутиви («Lextorsion des nedoimkas». — Діло. — 1883. — 13 грудн.) чи небезпеку вивласнення земельної власності (Катастрофа банку селянського. Діло. — 1884. — 14, 17, 19, 21 січн.; Отець Ружицький і справа купування земель. — Діло. — 1884. — 28 серпн.), спровоковані зацікавленими особами банкрутства (Пропінація міста Броди.—Діло. — 1884. — 24 січн.; «Симпатичний» швиндель. — Діло. — 1884. — 28 січн.; Проект ліквідації банку селянського, поданий «Комітетом obywatelskim. — Діло. — 1884. — 25, 28 лют.) чи неефективну бюджетну політику (Меланхолійні уваги над сьогорічним бюджетом державним. — Діло. — 1884. — 1 березн.; Галичина в сьогорічному бюджеті державним. —Діло. — 1884. — 10, 13 березн.; Загальний збір рустикального банку. — Діло. — 1884. — 15, 17 березн.; По загальному зборі рустикального банку. — Діло. — 1884. — 20 березн.).

Із особливою святістю й розумінням ставився І. Франко до землі як національного, державного символу, єдиного джерела можливого добробуту людей, їх поступу до економічного прогресу й, нарешті, конкретної ринкової домінанти, навколо якої коїлось чимало інтриг з боку урядових структур, які бачили в ній одне з «невисихаючих джерел» поповнення прибутків різними шляхами, зокрема, численними «неточностями» в кадаструванні ґрунтів. А оскільки «діло се надто важне і надто велику кривду приносить нашому селянству», реальний вихід — зібрати якнайчисленніші дані про такі помилки, вносити петиції до всіх компетентних властей, щоб делеговані були комісії для їх спростування. (Аркушики ґрунтові. — Діло. — 1884. — 1 березн.).

І. Франка тривожила тенденція руйнування в останнє десятиліття селянських господарств (осілости). В оглядових статтях «Ліцитації господарств селянських і маломіщанських в рр.

1873-1883» (Діло. — 1884. — 3, 5 квітн.) та «Обдвоження галицької ґрунтової посілости» (Діло. — 1884. — 26 квітн.) він піднімає проблеми раціонального землекористування, що мало б усунути невиправдане марнотратство землі, нееквівалентне розумному співвідношенню закладання земель під кредити, непомірне дроблення земельних ділянок, як вияв несправедливих суспільних відносин. Для І. Франка з радикальністю його поглядів справедливість була найважливішою моральною категорією: «Всякий гніт, — писав він, — фізичний чи моральний, на одиницю чи на цілу суспільність, мусить викликати скорше чи пізніше відповідну реакцію». (Банкрутство так званої органічної ґрасу». Діло. — 1884. — 30 травн.).

Розуміючи, що підвалиною фінансової політики є якісне зменшення чи, навіть, унеможливлення фатального дефіциту бюджету, І. Франко закликав громадськість бути пильною до проектів уряду найлегшим шляхом, під високі процентні ставки залучити до краю зарубіжні капітали. Як би привабливо, на перший погляд, не виглядали перспективи вкладення чужих грошей, в кінцевому рахунку кабальні умови цього акту не приведуть до «піднесення добробуту і продукції тих країв, для котрих ніби-то інституція заснована. Противно, першим і головним інтересом її мусило бути вискати з тих країв якнайбільше соків для покриття величезних витрат і належних від них процентів». (Економічна підвалина. — Діло. — 1884. — 11 грудн.).

Продуктивним напрямом розвою економіки мало б стати ефективне продукування в краї, де є добрі матеріальні й людські ресурси. Доля галицької Руси не має бути подібною до долі тої бідної дівчини, що мусить кормитися крихтами, котрі вряди-годи спадають з багатої трапези сусідів: «Не слід би, значить, тим добродіям тикати нам в очі невеликою лептою, тим малесеньким скарбом народного самопізнання і поступу, котрий ми тепер маємо і котрим над все мусимо

дорожити. Ви, добродії, до того скарбу не доложили нам майже нічогосінько, але зате дуже швидко позабували о тих безчисленних перешкодах, які ми стрічали від вас на нашім власнім полі, збираючи мізерні колоски по тих снопах і копах, котрі ви на свій хосен забрали». (Дрібнички крайові. — Діло. — 1884. — 22, 24 листоп.).

По-справжньому вболіває публіцист за необхідність піднесення в Галичині сільськогосподарських шкіл, які б на ділі відповідали потребам краю, виховували рільників, що самостійно і з хистом могли вести дрібне й середнє господарство. Він пропонує кращих учнів-русинів школи рільничої в Дублянах відправляти на студії за кордон, розвивати також школу ветеринарії у Львові. Предметом пильного розгляду на сторінках газети стають народні промисли, зокрема, стан гончарства в Глинсько Жовківського повіту. І. Франко різко протестує проти комерціалізації цих занять, «нав'язуючи до давніх народних традицій в формах і органаментиці виробів, двигнути місцевий промисел гончарський, а тим самим запевнити нашій стародавній осаді промисловій новий розцвіт і добробут». (Комісія крайова для промислу домашнього. — Діло. — 1884. — 29 грудн.). Щире його обурення викликала пропозиція «Товариства педагогічного» укласти й видати підручники рукодільства для шкіл в Галичині польською та німецькою мовами, адже «тим рукодільникам прийдеться жити бодай в більшій половині на землі руській.., й руська мова має також свою народну, не менше, коли й не більше від польської, цінну термінологію...»

Питання економічні в публіцистиці І. Франка цього періоду тісно переплітаються з політичним контекстом. Він гостро виступає проти тих «цивілізаційних маній», якими хворіла єзуїтсько-шляхетська реакція у відношенні країв руських, «котра правом сильнішого загорнула величезні простори землі руської між Сяном та Дніпром, і котра о нарід русько-польсь-

кий дбала лиш остільки, оскільки той був їй потрібний до управи поля». («Gaseta naddniestrzanska» о колонізації Руси. — Діло. — 1884. — 6 вересн.). І. Франко бачить в своєму народіві все нові сили цивілізаційні, полишаючи збанкрутовані морально й матеріально «підшкребки» шляхетські надій і підстав на панування над українцями. При цьому в його роздумах немає натяку на неповагу до інших народів, єднання яких має проходити вільно, без будь-яких кастово-самолюбивих мрій та хворобливих посягань на чужу свободу й прагнення до незалежності. Він схвально ставиться до «Gasety naddniestrzanskej», що подавала «до прилюдної відомості важливі факти місцевого, обласного життя та побуту, заразом освічуючи ті факти з становища народних інтересів».

Політико-економічна карта Галичини складається для І. Франка в об'ємне явище, на яке він дивиться з різних точок зору, майстерно використовуючи в своїй газетній праці новітні соціологічні методи в конкретному, дуже показовому випадку виборів до рад повітових, сейму й ради державної. Ця статистична програма давала І. Франкові «докладну міру суспільних сил, котрі борються з собою за свої інтереси, — що більше, дає не менше докладну міру і інтенсивності, розвою і переходів тої боротьби, вказує виразно сліди різнорідних впливів праводавчих та суспільних — одним словом, подає вельми цінні матеріали не тільки до суспільно-політичної статистики, але й до динаміки». (Галицька статистика виборча з років 1876 й 1883. — Діло. — 1884. — 28, 30 червн., 3, 5 липн.).

Пильний оглядач найперш помічає в парламентській репрезентації крайовій найгіршу представленість Галичини серед цілої Австрійської імперії. А на більш низькому рівні — сейму галицького — відсутня справжня демократія, яка мала б передбачати значний перерозподіл голосів на користь селянства, як найпредставницької в краї суспільної групи зі

своїми специфічними незадоволеними інтересами, агресивними посяганнями на них інших, головно, панівних верств суспільства. Несправедливий закон відсікав від участі у виборах на маєтковій підставі третину повноправних горожан (і це на фоні тенденції занепаду селянства). На думку І. Франка, «при такім поступі обіднення за яких-небудь 3-літ (український народ — *Ю. III.*) зовсім буде вичеркнутий із ряду народів, маючих в австрійській державі свою крайову репрезентацію». Інший аспект — міра політичної свідомості виборців, пізнання ними власних інтересів і зацікавленість мас суспільними справами, загальна тенденція яких складалась, на разі, в користь шляхти. І хоч формально тогочасна статистика не подавала національної приналежності кандидатів, І. Франко наголошує на необхідності виховання серед селянства почуття своїх національних і класових, відмінних від шляхти інтересів.

Історико-філософський цикл статей І. Франка відзначається поліфонічним розумінням геополітичного становища держав на європейському терені через спіралі взаємовідносин народів, пов'язаних спільністю генетичного розвитку, складних стосунків і природних поривань до державної самостійності, в першу чергу йдеться, природно, про українців, поляків, росіян, австрійців, німців. Специфіка львівського регіону безкінечно ставила в практичній площині польсько-українські відносини в тодішніх правових межах Австрійської імперії. Раз по раз польські шовіністи піднімали голос за «відновлення держави від моря до моря», будівництва «історичної Польщі» на непольських землях. У виступах на цю тему І. Франко називав це «ділом безрозумним, з етнографічних взглядів безпідставним, ба навіть для самої польської народності дуже шкідливим, отже ж, і непатріотичним». (Наш погляд на польське питання. — Діло. — 1883. — 8, 11, 14, 16 квітн.).

Аргументація шляхти про нібито велику визвольну місію її на Сході, як аванпостові Європи, що ніс свою культуру в дикі, безлюдні степи України, не витримувала під фактажем І. Франка критичного погляду, бо, незважаючи на зовнішню принадливість, розігриваючи польський патріотизм, зводилась до руйнування й підкорення дружнього слов'янського українського краю. Адже й пам'ятна перемога над турецьким султаном Османом під Хотиним була здійснена з переважаючою участю козаків під проводом Сагайдачного.

Польська політика, як зазначав І. Франко, ніколи не бажала рівноправності, а — панування; не вільної федерації, а поневолення. Вона воліла платити дань ханові кримському, аніж увійти у вільний, водночас, корисний для себе союз з «хамми» й бунтівниками. Замість того, щоб відчутти солідарність зі слов'янством, польська шляхта з католицьких мотивів єднається з німецькими клерикалами, єзуїтами, влаштовує гоніння на християнську віру, втручаючись до українського богослужіння.

Покликаючись до гасла «Польща може бути тільки для поляків і складатися тільки з поляків», шляхта всіляко вдавалась до опольщення українців, не замислюючись над діалектичністю його для інших народів, фактично стаючи на принципи етнографічної, а не історичної держави. І. Франко, відкидаючи великодержавні посягання, зазначав: «Цінячи свою народну самостійність і важко почувуючи розрубання свого власного народу між три держави, ми можемо дуже добре чуття поляків, находящихся в такому самім положенні. Бажаючи власному народові неспиненого і свобідного розвою, ми не можемо за зле брати того самого бажання полякам... Але іменно те почуття своєї національної самостійності й бажання свободи, єдності та розвою для свого власного народу каже нам жадати, щоб поляки ушанували наші чуття, щоб вони вже раз твердо порозуміли, що Польща єсть — польський люд,

і що де того люду нема, там і Польщі нема а де її нема, там її ніякі заходи воскресити не зможуть». (Глухі вісті.—Діло. — 1883. — 1 січн.). Запоруку добрих майбутніх стосунків між обома народами І. Франко бачив у якнайповнішій рівноправності й державній самостійності кожного з них, щоб не страждали інтереси сусідніх народів і ніхто не втручався у внутрішні справи, не плекав надії на «опіку» під будь-яким благопристойним приводом.

Цікаво, що вже в той час І. Франко вкладав суспільні події в чіткі концептуальні закономірності політологічної науки, розуміючи відмінності практичної політики, теоретичних засад, провідних ідеологічних принципів, які, безперечно, виробляються під впливом реальності, нею формуються й поглиблюються: «Реальною політикою ми називаємо таку політику, котра, спираючись на докладних студіях минувшості й теперішності, може дати нам найясніші й найдальші вказівки взглядом нашого будущего поступування. Без далекоідучих і ясних провідних ідей нема нині ані писателя, ані тим менше доброго політика, — а таких провідних ідей у першій-ліпшій хвилі на дорозі не знайдеш, — вони мусять бути витворені життям, викормлені сердечною кров'ю народу, вони є його найдорожчою і найсвятішою скарбницею». (Наш погляд на польське питання. — Діло. — 1883. — 17 квітн.). Безплідні потуги галицько-польських шовіністів у нападках на українців за їх прагнення до народного відродження І. Франко бачить як історичний результат розвитку сучасного йому суспільства. (Давні акти до нового спору. — Діло. — 1884. — 2 грудн.).

Природно, І. Франка постійно хвилювала агресивність католицизму у ставленні до слов'янських народів, зокрема, українського в Галичині, для його поступового покатоличення. Публіцист бачив вигідне геополітичне становище українського краю, який «призначений відіграти велику роллю в цілій

будущій судьбі Східної Європи». Розуміла це і католицька польська шляхта. Він переконаний у неможливості накинути народові невластиву йому віру. Єзуїти, «виховуючи між русинами релігійних фанатиків і бездушні знаряддя в руках римських начальників, не тільки не вернуть Руси на римський обряд, але можуть правом природної реакції викликати серед нашого народу релігійний рух в зовсім протилежнім напрямі... Ми щиро бажаємо національного скріплення і політичного відродження цілого Слов'янства і кожної його поодинокі частини... Ми твердо переконані, що до тої цілі треба змагати зовсім іншими дорогами, ніж се тепер роблять галицькі поляки в спілці з єзуїтами». (Воскресеніє чи погребеніє? — Діло. — 1884. — 9, 11, 14, 18, 21 лют.; Реформа домініканів і реформа василіан. — Діло. — 1884. — 28 березн.; Середні школи в Галичині в рр. 1875-1883. — Діло. — 1884. — 11, 13, 18, 20, 22 верес; Баламутний ювілей. — Діло. — 1883. — 1 вересн.).

І, звичайно, своєрідною публіцистичною вершиною І. Франка в «Ділі» з точки зору проблематики й блискучої, лаконічної форми є статті «Два панславізми» (Діло. — 1884. — 24 листоп.) й «Нашим «приятелям»» (Діло. — 1884. — 15 грудн.), де автор виказує себе зрілим політологом, що уміє в реаліях складної глобальної історичної спіралі знайти прихований контекст з позицій не стільки вузько патріотичних, як розставити акценти в міжнародних відносинах держав, народів, які мають об'єктивно прагнути до облаштування цивілізованого світу на демократичних засадах: «Ми гаряче бажаємо взаємності, любові і єдності слов'ян, бо бачимо грозу спільного ворога, а сожальємо над безумною гегемонією, а то й насилієм брата над братом, народу над народом... Поки такий стан в Слов'янщині буде тривати, доти, як се зовсім природно, будуть користати посторонні сили, слов'янськими руками каштани з жару виймати. Поки що не здібні порозуміти того ні засліплений шляхтич-лях, ні самолюбний панславіст-великорос».

Публіцистика Івана Франка в часописі «Діло» (1883-1885) стала для нього тим творчо-політичним поступом, який сформував зрілого майстра з широкими інтересами, ясним баченням багатоплановості життя й перспектив розвитку народу. Економічний цикл статей, такий, здавалось би, невластивий для творчої особистості Каменяра, виходить за межі газетних публікацій широтою мислення, розумінням системи суспільних відносин, прогностичними оцінками, полемічними замітками й програмними проектами. Цикл історико-філософський виказує провідний принцип творчого методу І. Франка, для якого політика не є самометою, а способом розуміння розвитку народу як цілісності, яка історичними шляхами, незалежно від примхливої долі особистостей в кінцевому підсумку рухається до мети, яку обирає для себе як єдино прийнятну й спасенну.

«Діло» — невичерпна енциклопедія історії, теорії та практики ринкової економіки, її переваг і вад, її оптимального розвитку на національному ґрунті конкретної держави й світового співтовариства в цілому. Пригадаймо лише славнозвісні економічні висліди І. Франка; статті, огляди, коментарі, замітки та історичні есе знаних авторів М. Мурави, В. Будзиновського, М. Грушевського, Є. Олесницького, К. Левицького, М. Твордила, Ю. Павликівського, Ф. Федорціва, В. Целевича, В. Нестеровича, М. Данька з проблем політичної економії, порівняльного аналізу капіталізму й соціалізму (в реальних умовах лібералізму, демократизму, тоталітаризму, фашизму), господарських перспектив Європи та світу.

Щоденник «Діло» — трибуна вільного слова, політичної думки — змагався за ідеали незалежної України. А, головне, його концептуальні політологічні підходи, теоретичні засади з парадоксальною однозначністю повністю підтвердила новітня суспільна практика, парламентські методи будівництва власної держави.

Перший період «Діла» (1880-1887 рр.) розпочався під знаком завоювання інформаційного простору в москвофілів, спокійно-врівноваженого переконування читачів, поступового розширення передплатників, які мали здолати стереотипи звичного мислення, далекого від морально-політичних засад українства. Редакція постійно стикалась із пасивністю буденної свідомості співвітчизників, які в своїй громадянській не-пробудженості мало цікавились і своєю пресою, й її становищем у суспільстві. Усе підприємство з виданням «Діла» базувалось на підвалинах широкої суспільної програми, що з сучасного погляду не була радикальною, але на той час ставила українську ідеологію на шлях поступового руху до самосвідомості, єднання нації та перспективного послідовного утвердження конституційних прав і справедливих взаємовідносин з іншими народами в реаліях тогочасного територіального й етнічного розмежування та поділу.

Політична проблематика концентрувалась на головному суспільному завданні часу — самоформуванні народності. Часопис підніс значення мети — «пробудитися з твердого сну», розвивати мову, школи, видавати газети й потрібні народні книги. «Діло» піднесло голос на захист руських народних шкіл, гімназій, семінарій, кафедр університету з українською мовою викладання, вимагаючи в австрійській владі справедливого законодавчого підходу в забезпеченні рівних прав усіх народів до освіти та просвіти.

У публікаціях на економічну тему «Діло» намагалось полегшити становище трудового люду, зокрема, уповільненням «вивлащення» селянських і міщанських земель, організації справедливих кредитів, нормального оподаткування, створення ринку праці, розвитку господарської освіти, ремісництва та промислів.

Газета не стільки усвідомлювала, що потрібно для радикальних змін, як знала, з чим не можна миритися. Якісно но-

вою в методах «Діла» була публічна полеміка з офіційною владою, політичними опонентами в певних, здавалось би, локальних подіях, які дозволяли побачити явища принципового характеру. Показово, що проблеми українства «Діло» розглядало, не замикаючись провінційно-регіональними інтересами, а на фоні світових політичних процесів, теоретично осмислюючи й накладаючи їх на об'єктивні суспільні закономірності. Особливо критикувало як недієву політичну форму — існування «малих» народів в рамках великих імперій.

У часописі функціонував постійний, професійно поставлений відділ реклами, який слугував поліпшенню матеріального становища газети. Різноманітна за стилем верстка, яскраві шрифти й уміння ув'язати їх зі смисловими акцентами, газетна графіка, оперативність подачі оголошень, текстова вичерпність, широка географія, адресна спрямованість на конкретного споживача забезпечувала редакції «Діла» високу ефективність і популярність у замовників. Не випадково рекламі відводилось від половини до двох полос газетної площі.

Часопис прагнув поглибити художньо-естетичні смаки публіки, сформувавши стійкі погляди на літературно-мистецькі процеси. До праці у відділі критики залучались найталановитіші публіцисти, теоретики й дослідники. Не рідкість у «Ділі» аналітичні та інформаційні рецензії, а в підвалі — оглядові статті на означені теми. Публікації відзначаються ґрунтовним знанням предмета й аналізом, критикою літературно-художнього процесу загалом. При всій зацікавленості результатами впливу, а, отже, активним виказуванням власних поглядів, міркувань, особистих уподобань й мистецьких смаків публіцисти «Діла» не переходять планки суб'єктивізму. Поважаючи істину, інтереси громадськості вони не спрощують філософсько-соціального ґрунту, а кличуть читачів до роздумів, наштовхуючи їх на розв'язки проблем. Полеми безкомпромісної ідеолого-мистецької дискусії стало в 1885 р.,

зокрема, видання повісті Г. Сенкевича «Ogniem i mieczem» й той резонанс, якого цей твір набув у польській пресі. Терпимість і конструктивність, бажання будувати дійсно цивілізовані стосунки з поляками в майбутньому, що базувались би на розумінні спільності історичної долі з усіма її складниками, а, нерідко, трагічними поворотами демонструвало «Діло» в циклі публікацій В. Антоновича й редакційних коментарях з цього приводу.

Розглядаючи пріоритети «Діла» на вільне формування та розвиток української нації, слід наголосити, що редакція робила це толерантно з теоретичного боку, враховуючи постійне придушення української самостійної думки в Росії й відносно спокійний розвиток мови й літератури в Австрії, навіть, з врахуванням постійних польських нападок. Методи історико-порівняльного з'ясування суспільних процесів йдуть в логічному ланцюгу з найактуальнішими явищами, подіями, фактами, а регіональні проблеми обов'язково ув'язувались із живим контекстом старої й народжуваної нової Європи, фундаментом якої мав би бути, на думку часопису, тривкий фундамент соціальної й національної рівноправності, відсутність гноблення як передумова повноцінного розвитку всіх народів.

«Дуже важну задачу в нашій суспільності» відіграла публікація літературних творів на сторінках «Діла» в поєднанні з «Бібліотекою найзнаменитших повістей», яка з 1881 до 1888 року виходила окремо від часопису. Надалі «Діло» планувало зробити «Бібліотеку» складовою частиною газети, друкуючи твори так, щоб «кожний передплатник міг їх одтинати й складати в книжки». На сторінках газети представлені серйозні зразки європейської белетристики, що плекали витончені естетичні смаки, чистоту помислів і почуттів.

Власну діяльність «Діло» розглядало як частину новітньої історії України, нерозривно пов'язаної з першими каменями,

закладеними в підмурівок народної свідомості великими попередниками, яким віддавало належну шану, з патріотизмом яких звіряло власний поступ. Сміливо, послідовно розгортаючи перед світовою опінією програму національного пробудження народу, «Діло» на кінець восьмого року існування відчуло достатньо сил, щоб перейти в нову якість, здійснити давнішню мрію — стати першою українською щоденною газетою. Наголошуючи на своїй незалежності від будь-яких політичних сил, часопис бачив запоруку успіху в міцних зв'язках і опорі на увесь народ: «Люд — то та скала, на якій ми будемо храм слави народної!»

Другий період «Діла» (1888-1902 рр.) позначений значним просуванням суспільного життя: утворювались народні інституції, відкривались школи, гімназії, розквітала національна церква, утверджувались просвітні читальні, виробничі спілки, освідомлювались селяни, прозрівала патріотична інтелігенція, підкорюючи шляхи впливу на політично-державне життя. Часопис зобов'язувався перед громадськістю й надалі утримуватись «на висоті об'єктивного судді всіх справ народних. Не розрушати, а созидати, не обличати, а в любові вести всіх до одної цілі».

Специфіка щоденної газети, на відміну від півтижневика, безумовно, внесла свої корективи в зміст і верстку «Діла». Акценти перемістились із традиційних аналітичних матеріалів (передових статей, фейлетонів та ін.) на хронікально-документальні жанри, які поступово відвойовували площу часопису й займали постійне місце на першій полосі. Редакція давала можливість читачам «скорше обмінюватись щирими гадками своїми», осягнути спектр оперативних подій, вчасно зреагувати на найменші зміни політичної ситуації в Галичині, за її межами. Ретельніше ведуться постійні рубрики «Телеграми «Діла», «Чорні карти з економічного життя Галичини», «Перегляд політичний», «Дописи з провінції», звіти із засі-

дань державної ради й сейму краєвого, огляди преси, «Вісті з України», «Вісті з українсько-руських земель» (від власних кореспондентів), з'являється жанр інтерв'ю в його функціональному значенні, зростає питома вага реклами (від однієї до трьох полос).

Водночас, «Діло» зберегло всі попередні надбання в підготовці теоретико-аналітичних публікацій з політичної, економічної, культурно-освітньої, релігійної проблематики, що в органічному поєднанні з хронікою створило повноцінне газетне полотно, яке відображало практично всі сфери суспільного життя Галичини, України, Європи, світу.

Пріоритетним напрямком роботи лишався напрямок політичний. Редакція, а в її особі передова частина галицької української суспільності добре усвідомлювала свою об'єктивну відстороненість від реального впливу на хід краєвих і державних справ, а, значить, і від дієвого поліпшення становища, яке б відповідало «силі й значенню народу руського». Виникла нагальна потреба альтернативної («державної») організації всіх власних сил, яку «Діло» вбачало у створенні Товариства політичного.

Під пильною увагою часопису знаходилося економічне становище народу в Галичині, зокрема, невідрадний стан рільництва: безмірне переобтяження ґрунтів боргами, неможливість селянам закріпитись на землі, спекуляції землевласників з надмірним визиском та ін. Ширились конфлікти між селянами та владою, в 1888 р. розпочався масовий еміграційний рух за океан з усіма його негативними сторонами, відчаєм знедолених людей, що кидались у неясне майбутнє. «Діло» професійно розмірковує про необхідність нового законодавства, яке насправді дало б поштовх розвитку селянського господарства.

Зростав інформаційний інтерес до наддніпрянської України з розумінням часописом спільності історичної долі наро-

ду, який, незважаючи на примусове роз'єднання, усвідомлював майбутнє тільки разом, а силу свою й гарантії розквіту тільки в єдності. «Діло» дбало про розвиток усіх духовних і матеріальних українських сил, підтримувало всі товариства та інституції, творення нових, що об'єднували б громадянство до спільної праці над поглибленням економічного, політичного та духовного життя. Вписуючи розвиток українства в загальноєвропейські процеси, «Діло» трималось предковічних історичних традицій народу, не дозволяючи йому «потонути в чужій пучині», захищаючи можливості виявити себе в майбутньому в колі самостійних держав.

Другий період діяльності й творчості «Діла» умовно обрамлювався переходом часопису на фонетичний правопис (у 1903 р.), що вінчав багатолітні змагання всіх прогресивних сил за надання українській мові, з одного боку, офіційного, рівноправного статусу в багатонаціональній Австрійській імперії, з іншого — прямування її до літературних норм і джерел, що єднали всю націю в її історичних державотворчих зусиллях.

Виразно означилось об'єднання «Діла» з народовським рухом, що давало програму діяльності й забезпечувало взаємозв'язок друкованого органу з авторитетними політичними силами краю, активніший вплив на суспільні процеси. Чіткіше визначила й послідовніше, настирливіше відстоювала газета поставлені цілі, серед яких масштабно вимальовувалась на часі автономія народностей; об'єктивно інформувала про спектр політичних вчень, що з'явилися на переломі віків.

Нова програма дій, проголошена загальними зборами політичного товариства «Народна Рада» (1892 р.), що розвивала положення Заяв «Ради народної руської» (1848 р.), перших загальних зборів «Народної Ради» (1888 р.), руських народних послів сеймових (1890 р.) і руських послів до ради державної (1891 р.), Народної програми (1890 р.) з їх вимо-

гою вільного розвитку української народності в існуючих державних реаліях, надали діяльності «Діла» ознак «радикалізму» в боротьбі за об'єднання українських сил, інтелігенції й народу. В тактиці відкрито проголошено опозиційність щодо офіційних властей та опір антинародним діям, агітація за поглиблення політичної свідомості мас.

Третій період «Діла» (1903-1918 рр.) позначений новою якістю політичної боротьби русинів за самоозначення, в першу чергу, перед шаленим тиском польських шовіністичних сил, що мобілізувались у похід «na zniszenie Rusi». «Діло» вважало запорукою політичних успіхів нації зміцнення її економічного становища через реальне оволодіння землею — основою виробництва, розширення обміну продукцією без лихви та визиску; доступ виробників до капіталу через сприятливу для них кредитну політику, спрямовану на відтворення виробничих сил і систему продуктивних відносин (через руські кредитові товариства).

«Діло» прогнозувало в недалекому майбутньому вибух континентальних конфліктів, як спробу перерозподілу сфер колоніального й економічного впливу, в першу чергу, на азійському терені. Уже з початком 1904 р. увірвалась на сторінки часопису інформація під постійною рубрикою «Війна» не лише через глобальність конфлікту між Росією та Японією, а й прямий інтерес політичної Галичини до розвитку подій на східних теренах. Висвітлення театру воєнних дій засвідчувало серйозність аналізу й підходів публіцистів «Діла» у прогнозуванні можливих наслідків подій для світу й України.

Часопис немало писав про необхідність політичного «осучаснення» світогляду народу, засвоєння європейських (відмову від «хутірних») форм життя, відповідного гнучкого реагування на мінливі обставини суспільного життя, засвоєння революціонізуючих суспільство нових ідей, вливання в рух активних молодих сил, подолання поверхового ро-

зуміння народної діяльності та вироблення вміння правильно оцінювати суспільні явища та справи, подолання неписьменності народу.

Висвітлюючи бурхливі події революції 1905-1907 рр. в Росії, підтримуючи будь-які спроби національно-політичного розвитку народностей Росії, «Діло» пропагувало тезу поступової націоналізації суспільно-державних інституцій на теренах України. Розуміння спільності інтересів усього народу зродило на сторінках газети стратегічно важливу тему про одноцільність історії, а, головне, ідеолого-політичних цілей «усіх частин українсько-руського народу». В результаті — головним набутком цих років часопис вважав практичне зближення усіх частин України, усвідомлене прагнення закласти міцні основи до майбутнього об'єднання народу.

Редакція вела постійну рекламу безкоштовних додатків до «Діла», що виходили на восьми сторінках його половинного формату: «Неділя» (редактор Я. Весоловський), «Жіноче Діло» (редактор В. Бачинський), а також творів суспільно-політичної, белетристичної й краєзнавчої літератури, яку пропонувала читачам «Бібліотека Діла». Певна система публікацій складала процес духовної праці часопису, що все вище піднімав інтелектуальний розвиток та свідомість кожного, сприяючи формуванню яскравих особистостей, заряджених на плідну працю і на посвяту громадській діяльності.

По-новому постали й осмислювались редакцією проблеми преси в умовах Першої світової війни, серйозно шукались шляхи співпадіння її напряму з функціями формування настроїв людей, головню, в подоланні песимізму, зневіри, пригніченості, пов'язаних із невизначеністю обстановки, руйнуванням звичного способу життя, неясністю перспектив. У складний рік окупації Львова російською армією напівголодний, хворий І. Франко лишався в своєму будинку по вул. Понінського. Роздуми поета над жорстоким сьогоденням, в яко-

му відбилась доля багатостраждального народу, опубліковані часописом. Видавалось Генієві природним будь що захистити власні підвалини життя, національні й суспільні відносини в буревійний період історії, не дати заснути вогню народної свідомості, допомогти відродитись і встати з колін, руйнувань, поневірянь, бути вірним вільнолюбивому духові предків, творців гордої Київської держави.

Щирою журбою й співчуттям просякнуті сторінки часопису, де в численних публікаціях йдеться про тисячі й тисячі зламаних, покалічених людських доль, у першу чергу, засланих у далекі російські Сибіри. Відкриває цю серію лист-сповідь до родини з глухого села Єнисейської губернії колишнього редактора «Діла» д-ра В. Охримовича. Публікуються поіменні списки полонених українців. Із залученням парламентських чинників «Діло» бореться за повернення вивезених українських послів, ув'язненого в Росії найвищого достойника української греко-католицької церкви митрополита А. Шептицького.

Події 1917 року в Росії розгортались настільки стрімко, захопивши у свій вир Україну, що надовго й безроздільно прикували увагу «Діла», стали головною темою його публікацій, винесених на перші сторінки. Газета детально описала загальноукраїнський з'їзд у Києві під проводом Центральної Ради, що висловився за практичне здійснення негайної автономії, проти претензій Польщі на українські території. Усі словесні фарби, репортажно-інформаційні жанри задіяні для розповідей про найважливіші зміни в політичному житті батьківщини. Запроваджено в редакції цілодобове чергування журналістів мало наслідком надзвичайну для того часу оперативність у подачі матеріалів.

У 1918 році ідеолого-організаційна діяльність «Діла», умовно кажучи, сягнула свого політичного апогею під впливом тих, без перебільшення, епохальних подій, які відкинули

звичні уявлення про логіку суспільних процесів і диктували стратегію боротьби та державотворення: світова війна, розпад самодержавної Росії, утворення УНР та ЗУНР, початок більшовицької агресії в Україну, змагання поляків за відділення Галичини, окупація українських земель німецькими військами, гетьманат... В іншу епоху цього вистачило б і на пів століття, а тут сконцентрувалось у межах одного року. І слід відзначити, часопис не розгубився, не втратив змістовних орієнтирів, репортерської оперативності та публіцистичної аналітичності.

Попри всю неоднозначність того, що відбувалось, попри всі політичні симпатії та антипатії часопис знайшов єдино правильну позицію — приймав історичний процес як данність. Майже безпомилково встановлюючи подіям політичний діагноз, «Діло» писало літопис українського державотворення в реальних умовах суперечливої дійсності. В оглядових передових статтях ще раз розгорнуто сформульовано національний ідеал в новітній період — об'єднання українських земель в одну державу, що не тільки здавалась би народною, але й на ділі забезпечила політичні й економічні права, свободу й добробут широким народним масам.

У захопленій і безкомпромісній державницькій діяльності «Діло» не помічало небезпеки, яка загрожувала йому самому. Подальші події громадянської війни в Україні, боротьба поляків за повалення ЗУНР, відступ зі Львова українських частин, польська окупація призвела до того, що 29 листопада 1918 р. військова жандармерія закрила часопис, заарештувала редакторів, розмонтувала друкарські машини «Видавничої Спілки «Діла» (на пл. Ринок, 10), а шрифти конфіскувала «на користь» війська польського. Не просто заборона, а й варварський погром друкарні мали на меті назавжди позбутись інформаційного центру української громадської думки. І, здавалось, «Діло» вже ніколи не підніметься на фоні поступової

й остаточної поразки чергової спроби утвердити державність рідного народу. Та, як виявилось, цим нищівним закриттям лише завершився третій, можливо, найскладніший з огляду динаміки суспільних процесів та міжнародних катаклізмів період історії газети.

Четвертий період «Діла» (1922-1939 рр.). У важкі часи поразки національно-визвольного руху непомірно ослабленим, але не скореним, не зломленим майже чотирирічною перервою повернулось «Діло» 1 вересня 1922 року до своєї відповідальної праці, поступово, хоч і повільно, після перенесених втрат нарощувало сили, непохитно вірячи в грядущу перемогу у справедливій боротьбі нації проти рабства, нужди, за подолання невідомості, розбрату й пасивної темряви буденного життя.

Назвавши сучасний політичний момент «моментом антракту», «Діло» висунуло завдання створення центру всіх свідомих українських сил, які накопичували б енергію для нового наступу. Особлива увага приділялась згуртуванню й прилученню до руху еміграції.

Міжнародний відділ, блискуче поставлений в «Ділі» завдяки широкій сітці професійних власкорів, давав оперативну інформацію зі всіх куточків планети. На сторінках газети регулярно з'являлись публіцистичні огляди, статті, коментарі, що давали чітку загальну картину макрополітичних процесів. Серед пріоритетів у цій проблематиці, без сумніву, легко виділити події, процеси, зміни в Радянській Україні. Негативне ставлення до компартії, що вела централістську, репресивну політику, не ототожнювалась в «Ділі» з надіями на «стиснену, вузьку, неповну» українську державність, за якою стояв рідний народ з прагненнями, зусиллями і, як виявилось у подальшому, невиправданими ілюзіями й сподіваннями.

Грунтовно розмірковувало «Діло» над радянською політикою на селі, де під гучними гаслами розпочалась примусо-

ва колективізація, що поступово вела до продовольчої катастрофи та голодоморів. Редакція всерйоз замислювалась над феноменом Сталіна. Прискіпливо аналізуючи на підставі документів більшовицьку еліту, її політичні «ідеали» й конкретну обстановку, часопис приходив до висновку про «кризу влади» через відсутність у цієї еліти хисту до управління. Криза влади за об'єктивними суспільними причинами програмувала майбутню кризу більшовицької системи, бо жодна диктатура на страхові й задушенні вільної думки не здатна на руїнах і уламках цивілізації збудувати новий світ. Взагалі, часопис чутливо реагував на ситуації, коли політика, спрямована державними чинниками, насильно втручається в духовне, культурне та освітнє життя нації. Проповідуючи чесність у політичній боротьбі, «Діло» відстоювало думку: визвольні змагання всіх народів має знаменувати висока етика, лицарство, романтизм боротьби, народжуваний чистотою помислів і вчинків.

У публіцистиці на політичні теми все відвертіше вималювалась доктрина, що мати успіх можна лише тоді, коли достатньо питомої ваги набуде власна політична сила. Лише вона створює противагу, яка усуває одностороннє, ультимативне вирішення державних та міждержавних стосунків. Ця політична сила розумілась субстанцією, що може легальними формами до максимуму активізувати, політизувати громадянство навколо реальних планів і, зрештою, привести у відповідний суспільний момент до революційного досягнення цілі. Газета пропонувала ґрунтовні розв'язки проблем з урахуванням становища українського народу, захищала його права на повноцінні господарські стосунки в існуючій державно-політичній системі.

«Діло» ставило питання про створення систематичної української пропаганди як спеціальної галузі діяльності, що мала б не тільки послабити ідеологічно ворожі впливи на

народ, а конструктивним, самодостатнім в суспільній ситуації інформуванням загалом (в тому числі й польською мовою) вивести на цивілізований рівень стосунки з польським народом і цим принести безперечну користь національній справі. Йшлося не лише про пресову пропаганду, а й необхідність видання українських статистичних збірників, української енциклопедії польською мовою, проведення з поляками пресконференцій, дискусійних круглих столів із наступною публікацією звітів.

У 1939 році минуло шістдесят літ від заснування «Діла». Передчуття скорої експансії Німеччини на Схід примушувало щоденник аналізувати можливі розвитку ситуації зі становища українського народу. Намагання вичленувати українську проблему в умовах передвоєнного формування двох протидіючих блоків держав вирізняло ключову тематику «Діла» в цей період. Розрахунок робився лише на власні моральні сили та цінності. Реальність становища українства й Польщі мимоволі впливала із фактичних політичних умов недержавної нації, тобто воно змушене було поділяти разом з усією державою усі зовнішні чинники. «Діло» шукало переконливі аргументи для знаходження точок дотику українських партій, пошуки ними чіткого місця у відповідальній відрізку історії, а також нагального зміцнення їх зв'язків із народом на засадах політичного порозуміння.

Час не давав «Ділу» можливості чітко вимальювати українську перспективу. Й навіть резолюції Українського Національно-демократичного об'єднання (УНДО), прийняті на оцінку поточного моменту, названі газетою документом «національного інстинкту». У момент найвищого напруження перед початком Другої світової війни часопис, природно, не міг знати всіх розв'язків. На західному кордоні Польщі вже стояли, готові до кидка, фашистські дивізії. На східному — радянські війська чекали наказу перейти Збруч. Годинник

історії відраховував останні хвилини миру. 5 вересня із останнім Зверненням до читачів і передплатників виходить «Діло». Провідний мотив — тривога за майбутнє справи, яку вів часопис впродовж десятиліть, біль за не здійснене, за непробуджене, за знову відкладене на невизначений соціально-політичними параметрами проміжок часу...

Що, здавалось би, газета, народжена з великими сумнівами групою інтелігентів у провінції серед несприятливого суспільного середовища? Проте саме «Ділу» вдалося послідовно служити моральним принципам консолідації українства спочатку все посилюваним просвітництвом, а потім — і організаторськими засобами, захистом людських інтересів, прав та ідеалів. Суспільна необхідність народила газету, якій вдавалось все — чітка програма, розвиток політичної теорії, глибока публіцистична аналітика й різножанровість, життєва відпирність, популярність у читачів. Напрочуд тонко угадані нею суспільний пульс часу, генетичні потреби народу в самоусвідомленні себе цілістю зі спільною долею поступово перетворили публіцистичне слово в фактор оживлення соціальних почуттів, об'єднання їх в єдиному вольовому пориві до свободи й незалежності, подолання рабської психології та покірною сприймання данності, уміння протистояти експлуатації, несправедливості та злу...

На першому етапі як власник і редактор підписував його **Володимир Барвінський** (1850-1883 рр.). Народився на Тернопіллі. Вчився в гімназіях Тернополя (до 1867 р.) та Львова, виділявся серед ровесників своїми здібностями. Після закінчення юридичного факультету Львівського університету працював адвокатом. Ще з гімназичних часів почав цікавитись українською суспільною проблематикою. За спогадами сучасників, відзначався інтелігентністю, серйозністю в праці, вимогливістю, веселою вдачею, дотепністю, добре співав народні пісні, акомпонуючи собі на гітарі.

У 1868 році — В. Барвінський серед засновників «Прогресу», членом якої залишався до кінця життя, невтомно розвивав товариство, стверджуючи його головні функції — просвітництво народу, реально допомагав утвердженню українського руху серед інтелігенції, як правознавець захищав товариство в справах юридичних, організовував його філії, палко промовляв, до людей на вічах, писав для товариства актуальні книжечки.

Із 1870 р. В. Барвінський співробітничав з літературною газетою «Правда», що плідно працювала для утвердження рідної словесності, а з 1876 до 1880 року працював її редактором. Виступав із науковими, суспільно-політичними, літературними статтями та рецензіями, що засвідчували чіткість його світобачення, здібності й неординарні знання. Написав повісті «Скошений цвіт» (1877 р.), «Сонні мари молодого питомця» (1879 р.), «Безталанне сватання» (1880 р.).

Найвизначнішою справою життя В. Барвінського стали організація газети «Діло» й практичне керівництво нею. Завдяки його невтомній праці й незламній волі вдалося подолати численні труднощі, зламати опір недругів, розвіяти недовіру читачів до нового видання. «Діло» В. Барвінського не відзначалося достатньою чіткістю, радикальністю програми, яка дозволила б сформуванню в громадській думці краю національно-державницькі устремління, та й вимагати цього в той час було б несправедливо.

Однак прогресивним було бажання В. Барвінського спонукати публіцистичними засобами до «бажання в житті суспільним і політичним серед тих случайних границь, серед яких наш народ тепер позостає» до рівноправності, усунення всякого гніту та кривди для всіх хоч би «найменших племен слов'янських».

В. Барвінський рішуче виступав проти шовінізму польських політиків, колонізації народних шкіл, за свободу слова, товариств, особистості. Він обстоював єдність усіх прогрес-

сивних сил в ім'я стратегічних цілей, відкидав міжконфесійну боротьбу частини духовенства, що могла заслонити найважливіші політичні та економічні інтереси народу. «Наша природа, — писав В. Барвінський, — накладає нас складати вину всіх нам неприємних подій на других, тільки не на себе, на наших «недругів», «ворогів» і т. д., а, накінець, хоч би на лиху долю, тільки хорони Боже не на себе самого... А за те шумне алярмування про неусталену злобу долі і неперечислимим ворогів — стараються зискати і, як само розуміється, легко і без труду зискують патент найзавзятіших поборників Руси і щирого патріотизму. От того то позостаємо ми всі бездіяльні, набралися непоморимого пересуду, що нічого навіть у самих себе не можемо зробити...»

В. Барвінський одним із перших в публіцистиці виступив із економічних проблем, розмірковуючи над піднесенням життєвого рівня людей засобами ефективної праці, воював пером за правові цивілізовані суспільні основи, виступав проти урядовців, коли йшлося про захист народних інтересів. Як відзначали І. Франко та І. Белей у посмертній про нього статті, опублікованій «Ділом», «життя його убоге було в особистій радості, не дало йому того, що називається щастям, але ж він і не бажав нічого подібного. Єдина радість, єдине щастя його була любов і повага в того народу, котрому він вірно служив».

Після передчасної смерті В. Барвінського редакцію очолив **Антін Горбачевський** (1856-1944 рр.) — юрист, громадсько-політичний діяч, публіцист. Він брав участь у народовському русі, був співзасновником Української національно-демократичної партії. Працював членом австрійського державного трибуналу (з 1912 р.), послом до галицького сейму; член Української Національної Ради Західно-Української Народної Республіки. 1919 р. — в українській дипломатичній місії у Варшаві. 1927-1939 роки — сенатор польського сенату.

Публіцистична діяльність А. Горбачевського пов'язана з газетою «Діло», де в 1883-1884 рр. (Ч. 1 — 25) він був редактором. І. Франко, згадуючи працівників «Діла», з якими йому довелося працювати, писав про розподіл обов'язків: «Антін Горбачевський, той, що давніше підписувався редактором..., пише політику австрійську». І. Куровець в мемуарах «До початків «Діла» так визначив роль нового редактора: «Після смерті В. Барвінського обняв редакцію «Діла» Антін Горбачевський, який повів видавництво в цьому самому дусі та багато причинився до його поширення. В три роки «Діло» стало першим українським щоденником, і в історії нашого народного, політичного, економічного життя без огляду на різні переслідування, нещастя, перешкоди й колоди від своїх і чужих, сповнювало чесно службу для свого народу».

Збереглися й спогади самого д-ра А. Горбачевського про цей період: «Читачі «Діла» приймали, засвоювали собі ідеологію «Діла», і якщо галицька область виказує нині поважний ґрунт національно свідомих громадян-українців, що леліють, бережуть найвищий ідеал нації та дорожать всяким об'явом збірного національного життя, то велика заслуга в тому часопису, який, почавши пропаганду української національної ідеї на терені Галичини серед дуже невідрадних відносин, своєю працею створив громадян, які гордяться тим, що є українцями».

На початку 1884 року редактором «Діла» став **Іван Белей** (1856-1921 рр.) — відомий публіцист, етнограф, перекладач, критик, видавець. Народився на Станіславщині. Вчився в Станіславській гімназії, в 1875-1880 роках — на юридичному факультеті Львівського університету.

Рано пристав до української молоді громади в «Академічному Братстві». Незважаючи на обережний склад натур, виступав перед громадськістю з актуальних проблем суспільності. Його виступ з нагоди 25-ї річниці смерті Т. Г. Шевченка, влаш-

тований «Академічним Братством» в березні 1886 року, не був дозволений поліцією, заарештований за зберігання забороненої літератури.

У 1876-1877 роках І. Белей працював редактором журналу «Друг». Разом з І. Франком та М. Павликом видавав «Дрібну бібліотеку» (1878-1879 рр.), редагував журнал «Світ» (1881-1882 рр.).

Із 1880 року, від початку виходу — репортер і коректор часопису «Діло». Готував до друку рукописи, писав вступні (передові) статті, які стосувались релігійних питань, банківської справи, а також подавав новини. У 1884-1902 роках — редактор «Діла» та літературного додатку. Стояв на позиціях реальних підходів до дійсності, необхідності зближення інтелігенції з народом для всілякої його підтримки й просвіти, «стояв за єдинством Руси», виступав проти польського шовінізму («в ім'я народної рівноправності»).

І. Белей добре знав історію, українську культуру. На початку 90-х років брав участь у підготовці записок із сіл Калуського та Станіславського повітів до видання «Галицько-руських народних приповідок». Перекладав українською мовою твори світової класики (зокрема, Рембо та Діккенса), за свідченнями І. Франка, серед тодішніх письменників «найліпше переводив».

Стосунки І. Белея з І. Франком у 1870-80 роках заслуговують на особливу увагу, яскраво характеризуючи особистість першого. В найскладніший для І. Франка «нагуєвицький» період допомога І. Белея була очевидною — і моральною, і творчою, і матеріальною. В одному з листів, датованих 1882-м роком, І. Франко зізнається, що «Белей, єдиний чоловік, з котрим я в кореспонденції».

І. Белей вміщував твори молодого І. Франка в часописах, давав йому кошти й допомагав видавати літературні твори. В листі до І. Белея в жовтні 1881 року Іван Якович писав: «Що,

серденько, думаєш робити з «Світом»? Чи додержиш його до кінця року? І чи удержиш на другий рік? Жаль би дуже, якби прийшлося закривати єдине наше видавництво, — приходилося би і перо, і думки покласти на полицю». Нарешті, під впливом і при сприянні І. Белея І. Франко в 80-х роках поступово перебирається з роботою до Львова, де по-справжньому розквітає його епохальний талант.

Особлива сторінка в історії часопису пов'язана з **Володимиром Охримовичем** (1870-1931 рр.) — публіцистом, етнографом, мовознавцем, громадським діячем. Народився на Станіславщині, навчався у Стрийській гімназії (1881-1888 рр.). Після закінчення юридичного факультету Львівського університету кілька років працював адвокатом у Заліщиках. Із 1907 р. живе у Львові, бере активну участь у радикальному русі Галичини. У 1895 та 1897 рр. двічі заарештовувався за «почуття собачої повинності до моєї нації» (В. Охримович).

Дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, один із засновників Української національно-демократичної партії.

У 90-х роках співробітничав із журналом «Народ», а потім — «Житє і слово». Працює в часописі «Діло». У 1902, 1925-1927 рр. — його редактор. Запровадив у газеті фонетичний правопис. У 1907 р. на перших виборах до австрійського парламенту обраний послом, набравши найбільшу кількість голосів з усіх послів.

Високо поціновував науково-творчу діяльність В. Охримовича І. Франко, наголошуючи на значенні його «цікавих, важних студій», цитуючи його афористичні думки: «Роботи у нас багато, коби тільки рук, та голів, та щирого серця», а понад те: «На нужду мільйонів тільки праця мільйонів поради-ти може». І. Франко підкреслював науковість творів В. Охримовича, який умів розкрити «різномірність впливів, котрі в протязу століть перехрещувались в нашій краї і причинювались до витворення питомого національного світогляду».

У 1892 році І. Франко вів переговори з В. Охримовичем про організацію часопису «радикального по думках, але з характером науковим». А коли вихід «Жите і слово» став на часі, запросив співробітничати вченого, звернувшись до нього 26 квітня 1893 р. з листом: «Просячи Вас у співробітники свого видання, я думаю, що ані моя особа яко редактора, ані напрям видання не будуть Вам антипатичні, щоб Ви чулися змушені відмовити». А вже в 1895 році відмітив, як цікаві, публікації В. Охримовича «Про сільські прозвища», вступ «Знадобів до пізнання народних звичаїв і поглядів правних»: «Це все, що досі зроблено у нас на цьому полі». Визнанням глибокого авторитету В. Охримовича було й звернення до нього І. Франка такого змісту: «На днях вийде книжка моїх віршів («З вершин і низин». — *Ю. Ш.*), і я вишлю Вам один екземпляр. Добре було б, якби Ви схотіли написати про них коротку чи довшу рецензію».

Етнографо-народознавчі та філософські праці В. Охримовича «Про родову спільність у Скільських горах», «Кілька критичних думок про життя та розвій галицько-руської інтелігенції», «Львівська радикальна молодіж перед москофілами», «Про смертність у Галичині та її причини», «Куди нам іти і як робити», «Звідки взялася назва «бойки»?», «Про останки первісного комунізму у бойків-верховинців в Скільському і Доменському судовім повіті», «Чому я повернувся: Прилюдна сповідь» та ін. засвідчують широту інтересів їх автора, науково-публіцистичний талант і до сьогодні не втрачають світоглядно-пізнавального значення.

Плідною була й діяльність **Євгена Левицького** (1870-1925 рр.) — громадсько-політичного діяча, публіциста, редактора. З молодих років поринув у політичну діяльність (спочатку в робітничому русі Галичини). Наряду з І. Франком, М. Павликом, С. Даниловичем вважається засновником радикальної партії (Русько-української радикальної партії), створеної у Східній Галичині у 1890 році.

У подальшому, як і ряд відомих діячів «селянського» руху, Є. Левицький прийшов до трансформації власних суспільних поглядів. Пояснюючи політичну ситуацію у Львові в 1899 році, І. Франко писав: «Далі було таке, що деякі визначні сили (я, Охримович та Євген Левицький) відступили від радикальної партії й вплинули на ядро народної партії так, що воно згодилось на зміну програми в дусі постулатів радикальної партії і виступило відтепер під назвою «національно-демократичної партії», радикальна ж партія лишилася й далі при своїй програмі та існує й досі».

Із 1907 р. Є. Левицький — посол до австрійського парламенту. Його політична діяльність тісно пов'язана із Західно-Українською Народною Республікою (член її Національної Ради, посол ЗУНР у Берліні та Празі в 1919-1920 рр.).

Публіцистична й редакторська діяльність Є. Левицького проходили спочатку в радикальному двотижневику «Народ» (1890 р.): «Народ», — писав І. Франко, — в тім першім році свого існування дав взірець найкращого часопису, доступного й цікавого рівно для освічених селян, як і для інтелігенції, і при тім так багато і різноманітного змісту, як ні одно подібне видання в Галичині. В «Народі» виступили вперше на літературне поле, крім старших робітників радикального напрямку, молоді, талановиті та енергійні письменники, що з часом поробилися правдивими двигачами галицько-руської культурності». Серед цих людей називає І. Франко двох майбутніх редакторів «Діла» — В. Охримовича та Є. Левицького.

Є. Левицький працював редактором «Будучності» (1899 р.), «Свободи» (1901 р.). І. Франко співробітничав з Є. Левицьким у «Літературно-Науковому Вістнику», плануючи у десятому випуску опублікувати його статтю «Молоде покоління»: «Я би рад помістити її як документ і маніфест молоді, потрібний задля тих спорів і криків, які підняли старші народовці вже для самої цього маніфесту». Задумуючи журнал «Жите і

слово», І. Франко мав намір залучити до співпраці й Є. Левицького. Із вересня 1902 до 1906 року Є. Левицький — редактор часопису «Діло».

За скупими рядками життєпису **Олександра Борковського** (1841-1921 рр.) проступає неординарна особистість українського педагога, публіциста, видавця. В березні 1873 р. на загальних зборах обраний членом «Руської Бесіди», один із співзасновників «Просвіти».

О. Борковський працював редактором «Зорі» (1886-1889 рр.), де була опублікована його праця «О хихах в нашій письменній мові» (1886 р.). І. Франко знайшов у О. Борковському союзника в проблемах нового правопису (фонетики), яким «говорять в цілій майже Україні», виступаючи проти правопису, запровадженого Є. Желехівським в укладеному ним «Малорусько-німецькім словарі» (Львів, 1899 р.). Провінційні говори (як і правописи), на думку І. Франка, «ані в школах, ані в письменстві не годяться. Посилаю Вам при тій okazji статейку полемічну проти «Правди», — писав І. Франко в листі до О. Борковського в 1889 р. — Мені здається, що в інтересі «Зорі» буде помістити її, хоч би редакція де з чим не згоджувалась (це можна в примітці зазначити). Поміщення такої статті з підписом галичанина важне буде особливо для України, як документ, що галичани в таких принципіальних речах не згоджуються з «Правдою», і може причинитися до підірвання ґрунту під ногами блягерів».

У липні 1889 р. О. Борковський переведений зі Львова до Дрогобича директором гімназії. Того ж року в «Зорі» опубліковані його причинки до біографії Т. Г. Шевченка. Значний період життя О. Борковського пов'язаний з часописом «Діло», де він був редактором в 1902 (Ч. 156-175), 1904 (Ч. 103-241), 1906 (Ч. 65-230), 1907 (ч. 140-160), 1908 (Ч. 15-47) та 1909 роках, перекладав для додатку «Діла» зарубіжну класичну літературу.

Відомим юристом, політичним діячем, публіцистом і редактором був **Льонгин Цегельський** (1875-1950 рр.). Народився у Галичині. Закінчив юридичний факультет Львівського університету. У 1900-1902 рр. працював співредактором журналу «Молода Україна». В цей період написав популярну книгу «Русь-Україна і Московщина-Росія», що перевидавалась у 1915 р. Подальша публіцистична діяльність пов'язана з часописом «Діло», редактором якого був у 1906 (Ч. 231-279), 1907 (Ч. 1-136), 1908 (Ч. 1-14, 48-183) рр.

Один із наступних редакторів «Діла» В. Панейко так згадує характерні риси «не тільки редактора, а й людини, письменника й громадського робітника Цегельського були надзвичайна живість і меткість його інтелігенції, його небуденна легкість в одну мить розуміти сказане чи прочитане, розуміти, зв'язати нитками асоціацій з рештою свого духовного засобу і зімпровізувати на цій основі — в одну мить, повторюємо! — цілі склади й високі будівлі нових (або: буцім-то нових) концепцій політичних, соціальних, метафізичних, чого собі хочете».

У 1907-1908 рр. редагує політичний, просвітній і господарський часопис «Свобода» народовського напрямку, а в 1915-1918 рр. співпрацює у щоденнику «Українське Слово».

Політична діяльність Л. Цегельського розпочалась з участі в Українській національно-демократичній партії. У 1910-1918 рр. обирався послом до австрійського парламенту, а в 1913-1914 рр. — до галицького сейму. З 1918 р. — член Національної Ради Західно-Української Народної Республіки і державний секретар внутрішніх справ; 1919 р. — керівник секретаріату зовнішніх справ Української Народної Республіки. Разом з Д. Левицьким підписав від імені Національної Ради вступний договір з Директорією про з'єднання ЗУНР та УНР. З 20-х років після падіння УНР жив в еміграції. Помер у Філадельфії.

У складний суспільно-політичний період очолював редакцію **Василь Панейко** (1883-1956 рр.). Народився на Золочівщині. В 1905 р. редагував місячник української молоді у Львові «Молода Україна», який був популярним серед студентів та школярів в Галичині й на Буковині публікаціями, що утверджували ідею державної самостійності України, єднання української молоді на всіх землях.

Значний період життя В. Панейка пов'язаний із часописом «Діло», де він спочатку був співробітником (з 1907 р.), в 1912 (від Ч. 125) — 1918 роках — його редактором, а в другій половині 20-х років — закордонним кореспондентом «Діла» в Парижі. З особливою теплою ставився В. Панейко до «Діла», за його словами, «нашого старшого, єдиного, самотнього «Діла» — того «Діла», яке іноді, буває, і сердить вас, та до якого ви все-таки вірно прив'язані, наче до частини самого себе, до своєї молодості, до найкращих ваших років життя».

Помітний слід лишила політична діяльність В. Панейка як державного секретаря закордонних справ в Уряді Західно-Української Народної Республіки (1919 р.), заступника голови делегації Української Народної Республіки на мирній конференції в Парижі, а в 1920 році — голови делегації УНР. В 30-х роках відійшов від політичного життя, переїхав до США, де й помер.

Публікації В. Панейка виказували яскраво одну з визначальних рис його пера — політичний погляд на українське питання, його ідеологію, практичні впливи й виходи на людей, здатність організаційно сплавити передові думки та сили на майбутню розбудову нації, держави: «Національні й політичні ідеології — не романтичні зітхання до blaue Blume, — писав, зокрема, В. Панейко, — і не ідолопоклонство перед словами, хоч би й «найкращими». Ідеології — знаряддя і програма кращого життя, більших достатків, заживнішого існування. Іншого мірила правдивості ідеологій нема — є тільки мірило праг-

матизму». Так само прагматично підходив публіцист до політики: «Національна політика — не література, а передовсім питання хліба й масла, землі й хати, харчів і зарібків, служби й посад, колонізацій і еміграцій — і боротьба за все те...»

Публіцистичну діяльність **Івана Рудницького** (псевд.: **Іван Кедрин**) (1896-1995 рр.) знаємо сьогодні чи не найбільше. Дослідники називають його патріархом української журналістики. Народився в Галичині. Член центрального комітету Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО). Брав активну участь у визвольних змаганнях 1917-1920 рр.

У 1920-1922 рр. співробітничав у суспільно-політичному й культурному безпартійному тижневику «Воля», що виходив в Відні. У 1935-1939 рр. співредактор (із І. Німчуком) часопису «Діло». Багато розмірковував над проблемами призначення української преси в тодішній Галичині, зокрема, так осмислив феномен тривалого успіху «Діла» у громадянства, до якого воно зверталось своїми публікаціями: «Мимохідь насувається питання: чим же пояснити, що щоденник, який мусить боротися з такими інколи парадоксальними труднощами, проіснував уже 50 літ і знаходиться на шляху дальшого свого розвитку?.. Складається на це дві причини: 1) моральний капітал, що його виробило собі «Діло» у народі саме як той орган, що за нього несе відповідальність великий і поважний гурт громадян, який репрезентує фактично Українську громадську еліту; 2) гармонійна співпраця редакційного персоналу з управою Видавничої Спілки... Сміливо можна сказати, що та думка, яку мали члени-засновники «Діла»: надати йому характер загально-національного органу — була думкою спасенною. Одною з тих думок, що родяться рідко, але творять тоді переломову дату в історії. Такою переломовою датою в історії українського національного відродження були народини «Діла».

У 1937-1939 рр. І. Рудницький — політичний редактор Української парламентської репрезентації у Варшаві. З 40-х років жив у еміграції в США. Автор книг «Берестейський мир» (1928 р.), «Причини упадку Польщі» (1940 р.), публіцистичного збірника «У межах зацікавлення» (1986 р.), де зібрані кращі публікації І. Рудницького.

Талановитим публіцистом був **Федь Федорців** (1889-1930 рр.). Народився на Покутті, трудова діяльність проходила у Львові. Видавець і редактор «Новітньої бібліотеки» (1912-1923 рр.), що виходила періодичними випусками з науково-популярних книг, видань української та світової класики; редактор видавництва «Ізмарагд» (з 1923 р.), яке випустило, зокрема, твори М. Черемшини, В. Стефаника, мистецький збірник «Екслібрис», антологію сучасної української поезії; відкривало імена молодих письменників.

Помітною була робота Ф. Федорціва на посаді редактора двотижневика літератури й громадського життя «Шляхи» (1915-1918 рр.) — органу Українського студентського союзу, а в 1915-1918 рр. — Українського січового стрілецтва. Авторські публіцистичні виступи відзначались актуальністю проблематики та цікавим інформаційним матеріалом. Навесні 1918 р. став кореспондентом київського видання «Відродження» (під псевд. Д. Долинський). У 1920 р. Ф. Федорців редагував місячник літератури, мистецтва й культури «Життя і Мистецтво».

У політичній біографії Ф. Федорціва виділяється його участь у заснуванні Української трудової партії, пізніше — членство в УНДО.

Чимало хисту й організаторських зусиль Ф. Федорців віддав часопису «Діло», де він у 1918-1927 рр. з окремими перервами був редактором, а з 1928 р. — членом редколегії. Інтенсивна журналістська робота не полишала байдужим Ф. Федорціва й природним був його прихід «після листопадового

перевороту 1918 р.» до «Діла». Опустіла після війни редакція вимагала ентузіазму, свіжих ідей, виснажливої праці, на яку виявився здатним Ф. Федорців: «Не буду говорити, яке значення було тоді «Діла» для всієї країни, що переходила через горнило нових подій. Фактично весь тягар «Діла» спочивав на проф. Возняку і на мені... Писав деякі статті, але головним моїм рефератом були звіти з Національної Ради, де я й спав на долівці. Я був такий споневіряний, втомлений роботою та неможливістю виспатися».

29 листопада 1918 р. «Діло» було закрите польською владою, відновився вихід часопису аж у 1922 р.: «Сам титул «Діло» лякав польських керманічів влади, в ньому вони добачували щось опозиційне, бунтарське, просто революційне, — згадував Ф. Федорців. — Бо «Діло» все було репрезентативним, загально-національним органом, що все висловлював змагання всього народу, що їх підсичував, що побуджував до праці й творчості, до діла. І таким, маємо надію, воно буде й надалі».

Про становлення Ф. Федорціва до ролі газети «Діло» у громадському житті Галичини дають уявлення його думки про часопис: «Наш орган постійно ділив долю і недолю українського громадянства, якого він був виразником, представником, керманічем його змагань, носієм його ідеалів».

Дмитро Левицький (1877-1944 рр.) — відомий громадсько-політичний діяч, публіцист, редактор. За освітою — юрист. Із окремих відомостей про його життя складається враження надзвичайної спрямованості на українські державницькі заходи, активної участі в безпосередньому процесі формування відомих політичних організацій у Галичині, широких виходів на політичне життя в Україні та Польщі (як посла до польського сейму й голови української парламентської фракції в 1928-1935 рр.).

Суспільно активною сторінкою біографії Д. Левицького був російський полон під час Першої світової війни. У 1917 р.

він очолював Галицько-Буковинський комітет допомоги жертвам війни у Києві; в 1919-1921 рр. працював послом Української Народної Республіки в Копенгагені. Один із засновників УНДО, його голова в 1925-1935 рр.

Важливий період пов'язаний із співробітництвом Д. Левицького в часописі «Діло». В 1924 р. — редактор, а з 1936 року очолював редакційну колегію «Діла». Для Д. Левицького в ставленні до преси домінувало головно відношення «преса-громадянство»: «Маємо на увазі пресу, яка є справді висловом громадської думки, пресу, яка є кров'ю з крові, й кістю з кісті свого народу, яка є безпосередньо зв'язана з тими політичними організаціями, які ведуть провід у народному житті. Тому така преса мусить мати ніжне відчуття національного живчика, що перестає уже бути посередником поміж публічною опінією свого народу та широким світом і стає сама цією публічною опінією. Така преса не є власністю тих одиниць, які її видають, які її редагують. Видавець і редактор є представниками громадянства, і тому громадянство не має права ставитися до своєї преси, виразника своїх поглядів, як критик збоку. Бо чей же тоді ціле громадянство є співвидавцем і співробітником преси!». У 1939 році, після возз'єднання західноукраїнських земель, заарештований НКВС і репресований. Помер в Узбекистані.

В окремі періоди редакцію «Діла» очолювали не просто публіцисти, а яскраві політичні фігури в українському житті, такі, наприклад, як **Володимир Целевич** (1890-1944 рр.). У 1925-1928 рр. та в 1932-1937 рр. — генеральний секретар Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), обирався послом до польського сейму. В 1932-1935 рр. редагував політичний, просвітній і господарський часопис «Свобода» — орган УНДО.

Співробітничав із газетою «Діло». В 1922 році разом із Ф. Федорцівим редагував її, виступав з аналітичними стаття-

ми на національні теми, піднімав проблеми державотворення. Автор широко відомих політологічних праць «Нарід, нація, держава» (Львів, 1934 р.), «Чого мають право виселенці домагатися від держави» (Львів, 1918 р.), «Нові польські шкільні закони» (Львів, 1925 р.), «Виборчий регулямін до сільських громадських рад у Галичині» (Львів, 1934 р.), «Віднова життя і відбудова майна просвітніх товариств» (Львів, 1918 р.) та ін. У 1939 році заарештований більшовиками, після цього сліди В. Целевича загубилися.

Василь Мудрий (1893-1966 рр.) — дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. В 20-х роках працював в Українському (підпільному) університеті у Львові. Брав активну участь у роботі «Просвіти», в 1921-1933 рр. — член її головної управи.

Із 1923 року співробітничав з газетою «Діло», а в 1927-1935 роках виконує обов'язки її редактора. Автор численних статей у пресі, а також науково-мемуарних розвідок про діяльність Українського університету у Львові, Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), про менталітет української еміграції.

В. Мудрий — редактор «Діла» — наголошував на трьох головних принципах газети і намагався впровадити їх у безпосередню практику: «різномірність» публікацій у щоденнику, «своєчасність інформації» та «актуальність матеріалу». Він дуже ґрунтовно й критично розглядав у своїх роздумах функції, успіхи й невдачі сучасних часописів: «Преса галицьких українців — це тільки спізнений відгомін того, чим живе культурний світ, і то відгомін глухий, неповний, мало різномірний. Отже, наша преса під інформаційним оглядом скидається на мізерію. Чому воно так? Тому, що наша публіка малокультурна, без ніяких майже духовних потреб та аспірацій, повна недовір'я й упередження до всього, що своє, а до того вся її залежна частина труслива. Наша публіка не під-

тримує, на жаль, української преси. А наслідком цього нарікає на неї, маючи до своєї преси непомірно великі вимоги — і задовільняється польською, переважно бруковою пресою».

У 1928-1934 роках В. Мудрий — заступник голови УНДО, в 1935-1939 рр. — його голова. На той час це була найбільша українська політична партія в Галичині, головними принципами програми якої була соборність, державність, демократія. В цей період під впливом УНДО перебувала частина преси, зокрема часопис «Діло». Після Другої світової війни жив у еміграції, займаючись політичною та публіцистичною діяльністю в українських емігрантських організаціях.

Останнім редактором «Діла» судилось стати **Іванові Німчуку** (1891-1956 рр.). Народився на Чортківщині. Дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. В 1912-1914 роках працював співредактором щоденника «Нове Слово», що мав значний вплив на виховання національної свідомості в Галичині та Буковині. В 1918 р. редагував «Відродження України» (газету пресового бюро австрійського військового міністерства), редагував півтижневик «Український прапор» (1921-1923 рр.) — орган Директури Західно-Української Народної Республіки, що виходили у Відні.

Із 1925 року І. Німчук пов'язаний з редакцією часопису «Діло». У 1935-1939 роках (до закриття газети більшовиками) працював редактором спільно з І. Кедриним-Рудницьким. І. Німчук як редактор головним завданням для себе вважав продовження тих традицій, які заклали впродовж десятиліть його попередники, щоб часопис не втратив чільного місця в формуванні громадської думки на західноукраїнських землях. Про це він виразно заявив у своїх спогадах з приводу ювілею «Діла», які були опубліковані на сторінках часопису: «Хто хоч трохи знає газетне діло й орієнтується в його складній машинерії, той не може високо не цінити та не схилити голови перед глибокою ідейністю, щирим запалом і муравлиною

працею всіх тих наших попередників, що вели «Діло», як провідний український орган, серед найтяжчих обставин і загальнонаціонального, й свого особистого життя. Схилиючи нині наші чола перед пам'яттю й заслугами тих людей, що своєю працею, талантом і відданістю українській ідеї розбудували «Діло» та поставили його на той рівень, на якому воно знаходиться, ми, нинішні керманічі «Діла», обіцяємо вести його так само, щоб воно відповідало якнайкраще вимогам громадянства і служило непохитно й вірно, як і досі, рідній справі». Післявоєнні роки провів в еміграції. Помер в Едмонтоні.

Перегортаючи сторінки життєписів редакторів «Діла», помічаємо, що це були не просто публіцисти, а особистості. Вони охоплювали дійсність глибоко, масштабно, своєрідно, бачили й оцінювали її соціально-політичні аспекти, спрямовуючи перо на зміну існуючого стану речей, розвиток у людей паростків національної свідомості, народних ідеалів, які закріплювалися б у сучасних і прийдешніх поколіннях, виховували любов до України, утверджували віру в її майбутню державницьку долю.

Високий рівень культури, зокрема, політичної, дозволяв їм компетентно, свідомо й майстерно відтворювати на газетних шпальтах усю сукупність суспільних відносин, знаходити зв'язки та місце явищ в загальних векторах розвитку й прогресу, робити прогностичні, оптимістичні висновки щодо майбутнього української нації — в тих умовах такого неясного й проблематичного. Їх діяльність не була просто роботою, а своєрідним посвяченням, відреченням, що складало цілісний спосіб життя, поглинало усе їх єство, а найвищою нагородою за труди було усвідомлене, беззастережне служіння Батьківщині.

Якщо вірити історичному провидінню, то кожна епоха породжує те, чого потребує. Особливо ж, коли йдеться про

існування цілого народу, коли перед ним постає доленосне питання, а по суті, питання буття чи небуття нації: “Бути чи не бути?”. Політична несвобода, економічний гніт (незважаючи на відміну панщини), державна заборона українських культурно-мовних традицій у царській Росії та невизнання їх в Австро-Угорщині, де на території Галичини офіційною вважалась польська мова, — усе це розрідило “національну гущавину” до критичної позначки, не даючи підстав усерйоз говорити про можливість об’єднання українців у сучасну націю на власних етнічних територіях, а тим більше, і мріяти про цивілізоване утвердження і розвиток державності.

Що, здавалось би, газета, заснована з великими сумнівами групою інтелігентів у провінції серед несприятливого суспільного середовища? А саме “Ділу” вдалося, долаючи нерозбудженість громадянства, пасивність буденної свідомості, послідовно служити моральним принципам консолідації українства спочатку дедалі посилюваним просвітництвом, а згодом — й організаторськими засобами, захистом людських інтересів та національних ідеалів. Суспільна необхідність створила газету, якій удавалось усе — чітка програма, розвиток політичної теорії, глибока публіцистична аналітика й різноманітність, життєва відпирність, популярність у читачів. Напрочуд точно вгадані суспільний пульс часу, потреби народу в самоусвідомленні себе цілістю завдяки спільності долі, що сприяло поступовому перетворенню публіцистичного слова у фактор пробудження соціальних почуттів, об’єднання народу в єдиному пориві до свободи й незалежності, подолання рабської психології та покірливого сприймання дійсності, уміння протистояти експлуатації та несправедливості.

Журналістський процес закономірно формувався, насичувався появою нових — періодичних і неперіодичних — видань, створенням ґрунту для вільного слова, полемічного пошуку оптимальних розв’язків суспільно-політичних і еко-

номічних проблем, розвитком і підтримкою у пресі української літератури, естетичної думки й художньої критики з постійною орієнтацією на соціологію читацького інтересу. Таким чином, “Діло” стало своєрідною основою політичної організації української нації.

Цей шлях пізнання народу, започаткований “Ділом” з просвітніх зусиль, привів у підсумку до кристалізації суспільних ідеалів, формування політичної теорії, підняття загального рівня духовності цілих поколінь. Часопис одним із перших став опозиційним виданням, розпочав публічну полеміку з владою, політичними опонентами, що вдосконалювало методи аналізу життєвих явищ, дозволяло розкривати принципову позицію газети у питаннях захисту народних інтересів конституційними методами.

Щоденник завдяки високому професійному рівню автури відразу відійшов від провінційної регіональності, підніс концептуальну якість публікацій до європейського рівня. Його симпатії повною мірою схилилися у бік правових, демократичних засад формування народного життя, принципового неприйняття імперій, що завжди сповідували гноблення підкорених народів в інтересах “корінної” чи “державної” нації. Історико-порівняльне відображення суспільних процесів перебувало у нерозривному зв’язку з найактуальнішими явищами, подіями, фактами. Нова Європа, на переконання “Діла”, мала зродитись на підвалинах соціальної і національної рівноправності, за умови відсутності національного гноблення як передумови повноцінного розвитку всіх народів.

“Діло” — перша українська щоденна газета — було трибуною вільного публічного слова, незалежної політичної думки, послідовно виховувало в людях таку ж потребу в самостійному мисленні, властивому вільній особистості, що керується ідеалами громадянського суспільства. Найголов-

ніше — те, що його концептуальні політологічні підходи та теоретичні засади повністю підтвердили новітня суспільна практика, цивілізовані методи боротьби за вільну і незалежну Україну, розбудови демократичної і правової європейської держави.

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ЗАНЯТЬ

ТЕМА І. Генеза “Діла” як щоденника (1880-1887).

Заняття 1.

1. Суспільно-політична ситуація на західноукраїнських землях.
2. Політичні засади народовців – засновників “Діла”.
3. Редакторська діяльність В.Барвінського.
4. Підтримка видавництва “Діла” українською громадськістю.
5. Шляхи зростання впливу на читачів.
6. Посилення просвітницького напрямку в газеті.
7. Специфіка економічної проблематики.

Заняття 2.

1. Органічне поєднання аналітики “Діла” із відділом інформації (новин).
2. Завдання формування “в народі” власних суспільних ідеалів.
3. Початки публічної полеміки з офіційною владою.
4. Протести проти насильної латинізації церковного життя.
5. Патріотичні мотиви публікацій.
6. Науково-публіцистичні розвідки на сторінках газети.

Заняття 3.

1. Іван Франко – співробітник “Діла”.
2. Загальна характеристика творчого доробку І.Франка.
3. Економічний тематичний цикл статей письменника.
4. Історико-філософський тематичний цикл статей І.Франка в “Ділі”.
5. Методи І.Франка-публіциста.
6. Публіцистика І.Франка в “Ділі” як етап історії розвитку часопису.

Заняття 4.

1. Редакторська діяльність А.Горбачевського.
2. Посилення відображення національного життя.
3. Редакторська діяльність І.Белея.
4. Поява постійного відділу “Перегляд часописів”.
5. Проблематика народної освіти.
6. Характерні риси відділу реклами.
7. Боротьба за конституційні права українців.
8. Жанр літературно-мистецької статті.
9. Полеміка проф. В.Антоновича з польським письменником Г.Сенкевичем.
10. Публікації літературних творів на сторінках “Діла”.
11. Напрямки політичного виховання краян.

ТЕМА II. Реалізація програми вільного розвитку української нації в існуючих державних кордонах (1888-1902).

Заняття 5.

1. Утвердження незалежності друкованого органу.
2. Оволодіння специфікою щоденного видання.
3. Зосередження зусиль довкола витворення Товариства політичного.
4. Засудження початків еміграційного руху за океан та його причин.
5. Започаткування конкурсу на повість з українського життя.
6. Висвітлення потужного студентського руху у Львові в боротьбі за український університет.
7. Спроби формулювання національної ідеї з урахуванням конкретики життя.
8. Боротьба за консолідацію суспільних сил.

Заняття 6.

1. Формування ідеологічного ґрунту для об'єднання політичних організацій та партій.
2. Пропаганда діяльності Товариства ім. Т. Шевченка як зародку майбутньої української академії наук.
3. Газетні театральні кампанії.
4. Поглиблення суперечностей з москвофілами.
5. Відстоювання в світогляді самостійності думки й самостійності діла.
6. Теоретичне осмислення критики як думки суспільності про явища літератури та народного життя.

Заняття 7.

1. Полеміка з приводу передмови І.Франка до польського видання “Галицьких образків”.
2. Посилення впливу на парламентські та владні структури.
3. Висвітлення проблем національного театру.
4. Тема утвердження в Галичині української мови.
5. Кампанія захисту селянства від нужди і визиску.
6. Пропаганда політичної програми, схваленої Народним з’їздом у 1900 р.

Заняття 8.

1. Боротьба проти полонізації русинів.
2. Всебічне висвітлення тенденції відриву Галичини від православ’я.
3. Системність публікацій про культурні процеси в Україні.
4. Активізація діяльності місцевої інтелігенції.
5. Захист давньоруської літератури від зазіхань московсько-фільських ідеологів.
6. Організаційні зусилля з осучаснення верстки газети, її графіки та гарнітури шрифтів, перехід часопису на фонетичний правопис.
7. Редакторська діяльність В.Охримовича.
8. Редакторська діяльність Є.Левицького.

ТЕМА III. “Діло” в період революцій та світової війни (1903-1918).

Заняття 9.

1. Ключове завдання часопису – розширення сфери його впливу на суспільне життя.
2. Культурно-політичний додаток до “Діла” “Гайдамаки”.
3. Засвоєння революціонізуючих суспільство нових ідей.
4. Виступи проти неписьменності народу.
5. Літературний додаток до “Діла” “Бібліотека найзнаменитіших повістей”.
6. Публікації про стан російського суспільства в світлі поразки самодержавства у війні з Японією.
7. Теза про єдність історії, ідеолого політичних цілей “усіх частин українсько-руського народу”.
8. Редакторська діяльність Л. Цегельського.

Заняття 10.

1. Психо-соціальні процеси подальшого формування нації.
2. “Географічна” системність відображення національного життя.
3. Специфіка висвітлення нової ситуації довкола Львівського університету.
4. Визначення теоретичних засад культури в контексті феномену моральних вартостей.
5. Захист рівності та рівноправності кожної людини (в контексті судового процесу над студентом М.Січинським).
6. Боротьба за вільний національний розвиток в межах національного самоврядування.
7. Девіз видання “Щоб наш часопис знаходився у кожній українській сім’ї”.

Заняття 11.

1. Протести “Діла” проти конфіскацій преси.
2. Коригування інтересів українців у відповідності з глибоким розумінням суспільних процесів.
3. Діалектичне висвітлення міжнаціональних конфліктів у Галичині.
4. Завоювання гідних позицій на ниві політики, суспільного поступу й культурного авангарду.
5. Пропаганда й пошуки індивідуального шляху в кожній ділянці мистецтва.
6. Підготовка до відзначення 100-річчя Т. Шевченка.

Заняття 12.

1. Заснування безкоштовного додатку – літературно-наукового тижневика “Неділя”.
2. Подальша актуалізація публікацій у інформаційному відділі.
3. Боротьба за розбудову української низової преси.
4. Активне долання “політичної поезії”, “абсурдно-утопічних кличів” на шпальтах часопису.
5. Постановка питання про відродження самостійності України.
6. Проблеми часопису в умовах війни.
7. Відображення революційних подій в Україні.
8. Розгром часопису і його друкарні польською жандармерією 29 листопада 1918 р. та вимушена перерва в його діяльності.

ТЕМА IV. Діяльність відновленого “Діла” в нових історичних реаліях (1922-1939).

Заняття 13.

1. Редакторська діяльність В.Целевича.
2. Редакторська діяльність Ф.Федорціва.
3. Пошуки концептуального наповнення газети, проблематики, аргументації публікацій у зміненій суспільно-політичній ситуації.
4. Політична позиція газети в умовах нового поділу історичних українських земель сусідніми державами.
5. Завдання створення центру всіх свідомих українських сил.
6. Проблеми розвитку національної ідеології.
7. Редакторська діяльність Д.Левицького.
8. Ставлення до комуністичної преси в Галичині.

Заняття 14.

1. Відновлення політичної активності часопису.
2. Запровадження міжнародного відділу.
3. Розмірковування над радянською політикою в Україні.
4. Відображення напружених відносин українців із польською владою в Східній Галичині.
5. Принципи співіснування народів на методології культури (а не політики).
6. Пріоритети політико-економічної інформації й публіцистики.
7. Редакторська діяльність В.Мудрого.

Заняття 15.

1. Проблематика взаємин радянських комуністів із КПЗУ.
2. Тлумачення актуальних проблем розвитку нації (взаємин між “східними” та “західними” українцями).
3. Публікації В.Липинського з теорії державницької ідеології.
4. Аналіз політичних ідеалів більшовицької еліти й феномену Сталіна.
5. Тема голодомору в Україні.
6. Дискусія про необхідність підпорядкування всіх українських партій одному національному прововоді.

Заняття 16.

1. Розвиток національної преси на принципах моралі та професіоналізму.
2. Розуміння держави як форми політичного існування, живим наповненням якої є народ.
3. Редакторська діяльність І.Кедрина-Рудницького.
4. Редакторська діяльність І.Німчука.
5. Виступи проти ідеалістичного тлумачення практичної політики, ідеалізації зарубіжного суспільного досвіду.
6. Завдання творення й кристалізації національної політичної думки.
7. Намагання вичленити українську проблему в умовах передвоєнного формування двох ворожих блоків держав.
8. Окупація Львова Червоною армією й розгром редакції “Діла” більшовиками у вересні 1939 р.
9. Уроки “Діла”.

Список рекомендованої літератури

- Баран С. Політика чи “забава”? // Діло. – 1928. – 14 січ.
- Баран С. Зперед тридцять кількох літ // Діло. – 1938. – 14 січ.
- Барвінський О. Спомини з мого життя. – 1913.
- Богданович О. Тоді і сьогодні: Чого можна довідатися з першого числа першого українського щоденника зперед п’ятдесяти літ // Діло.– 1938.– 14 січ.
- Брик І. “Діло” і сенсаційна преса // Діло. – 1930. – 14 січ.
- Бирчак В. “Ділові” // Діло.– 1928.– 14 січ.
- Галицька журналістика 70-90-х рр. // Семчишин М. Тисяча років української культури.– К.: Друга рука; Фенікс, 1993. – С. 316.
- Галушинський М. “Діло” і “Просвіта” // Діло. – 1930. – 14 січ.
- Ганкевич Й. Початок “Діла” і час 1878-1880 // Діло. – 1928. – 14 січ.
- Гехтер М. “Одинока щоденно” // Діло. – 1928. – 14 січ.
- Горбачевський А. Ретроспективні рефлексії // Діло. – 1928. – 14 січ.
- Його ж. З перспективи пів століття // Діло. – 1930. – 14 січ.
- “Діло” і “Народний З’їзд” // Діло. – 1938. – 4 січ.
- Діло // Українська літературна енциклопедія. – К.: УРЕ, 1990. – Т. 2. – С. 68, 69.
- Діло // Українська загальна енциклопедія: У 3 т. / За ред. І. Раковського. – Львів; Станіслав; Коломия: Рідна школа, 1930-1935. – Т. 1. – С. 1093-1095.

Діло // Історія української літератури: У 7 т. – К., 1968. – Т. 5. – С. 84.

Діло // Історія української дожовтневої журналістики. – Львів: Вища школа, 1983. – С. 244-246.

Діло // Український радянський енциклопедичний словник: У 3 т. – К.: УРЕ, 1986. – Т. 1. – С. 525.

Діло // Каталог дореволюційних газет, що видавалися в Україні (1822-1916): Публікації фонду ЦНБ АН УРСР. – К.: ЦНБ АН УРСР, 1971. – С. 33-35.

До наших читачів і прихильників // Діло. – 1930. – 1 січ.

Дорошенко Д. “Ділу” в ювілейний альбом замість привіту // Діло. – 1928. – 14 січ.

Дорошенко В. Заслуги “Діла” для всеукраїнської ідеї: Погляд у минуле // Діло. – 1938. – 14 січ.

Животко А. Історія української преси. – Регенсбург, 1946.

Жук А. Перший раз у Львові й в редакції “Діла” // Діло. – 1938. – 14 січ.

Залізник М. З історії одного українського видавництва за кордоном // Діло. – 1928. – 14 січ.

Застирець Й. Про першого кольпортера “Діла” і його “локальну” пам’ять // Діло. – 1930. – 25 січ.

Запросини до передплати на руський політичний часопис “Діло” / Відп. ред. М. Коссак. – Львів, 1879.

Ілюстрований додаток “Діла”: В 40-літні роковини першого українського щоденника // Діло. – 1928. – 14 січ.

Кедрин І. Наша преса і наше громадянство // Діло. – 1928. – 14 січ.

Кедрин І. Часопис, видавець та редактор: Жмут споминів і рефлексій // Діло. – 1938. – 14 січ.

Кедрин-Рудницький І. Мої шефи-редактори // Календар “Свободи”. – 1956.

Його ж. Діло // Енциклопедія українознавства: Словникова частина: У 10 т. / За ред. В. Кубійовича.– Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955-1957. – Т. 2. – С. 521, 522.

Кисілевська О. “Діло” в моїх споминах // Діло. – 1928. – 14 січ.

Ковалевський О. Contra spem spero // Діло. – 1930. – 14 січ.

Комплект бібліотеки “Діла” // Діло.– 1938.– 14 січ.

Копач І. З моїх споминів про “Діло” // Діло. – 1938. – 14 січ.

Крип’якевич І. “Діло” перед пів століттям: Хроніка 1888 року // Діло. – 1938. – 14 січ.

Кузеля З. Пів століття передової праці // Діло.– 1930.– 14 січ.

Кузьма О. Як це колись було: Причинки до історії “Діла” // Діло. – 1930. – 14 січ.

Його ж. Хто вони були?: Ревія редакторів і співробітників “Діла” // Діло. – 1938. – 14 січ.

Куровець І. До початків “Діла” // Діло. – 1928. – 14 січ.

Левицький Д. Національна преса – керманіч і виховник народу // Діло. – 1930. – 14 січ.

Його ж. В 50-ліття “Діла” як щоденника // Діло. – 1938. – 14 січ.

Його ж. Видавництво “Діла”: Важніші історичні дати // Діло. – 1928. – 14 січ.

Левицький К. Соціально-політичні змагання наших народців з кінцем минулого століття // Діло. – 1928. – 14 січ.

Його ж. “Діло” – орган незалежної думки галицьких українців // Діло. – 1930. – 14 січ.

Його ж. Як радили наші старші громадяни 1879 р., чи приступити до видавництва “Діла” // Діло. – 1938. – 14 січ.

Лепкий Б. “Діло” і – я // Діло. – 1930. – 14 січ.

Липинський В. З нагоди ювілею: Лист Вячеслава Липинського до Видавничої спілки і редакції “Діла” у Львові // Діло. – 1928. – 14 січ.

Лопатинський Д. Матеріальний стан “Діла” // Діло. – 1930. – 31 січ.

Його ж. Від V-ої гімназійної при “Ділі” // Діло. – 1938. – 14 січ.

Лукич В. Перший редактор “Діла”: Володимир Барвінський // Діло. – 1928. – 14 січ.

Малицька К. Доріжкою спогадів // Діло. – 1938. – 14 січ.

Мудрий В. У 50-ліття “Діла”: Реферат на святковому засіданні 14 січня 1930 р. // Діло. – 1930. – 28, 29, 30 січ.

Німчук І. “Діло” і “Нове Слово”: Спільний щоденник (29 грудня 1913 – 4 лютого 1914) // Діло. – 1928. – 14 січ.

Його ж. На службі рідній справі // Діло. – 1938. – 14 січ.

Окуневський Я. Стара Русь на Галицькій землі // Діло. – 1928. – 14 січ.

Островський В. “Діло” і ми // Діло. – 1930. – 14 січ.

Охримович В. Моя виборча пригода зперед 20 літ // Діло. – 1928. – 14 січ.

Пеленський А. У Львові перед появою “Діла” // Діло. – 1938. – 14 січ.

Попович О. “Діло” на Буковині // Діло. – 1928. – 14 січ.

Романчук Ю. З моїх споминів про “Діло” // Діло. – 1930. – 14 січ.

Рудницький М. З газетного млина // Діло. – 1928. – 14 січ.

Його ж. Кілька шрубок у машині “Діла” або: Як ми мучимося? // Діло. – 1938. – 14 січ.

Русова С. Дещо з давнього минулого // Діло. – 1938. – 14 січ.

Сімович В. “Діло” // Діло. – 1938. – 14 січ.

Сірополко С. Українська мова в зв’язку з українізацією та двомовністю в школі: З нагоди ювілею “Діла” // Діло. – 1928. – 14 січ.

Його ж. Піввікова служба “Діла” українській культурі // Діло. – 1930. – 14 січ.

Його ж. Як я став читачем і співробітником “Діла” // Діло. – 1938. – 14 січ.

Смаль-Стоцький С. З сорокліттям! // Діло. – 1928. – 14 січ.

Смаль-Стоцький С. Наш шлях // Діло. – 1930. – 14 січ.

Стефанович О. З моїх споминів: До історії початків видавництва “Діла” // Діло. – 1928. – 14 січ.

Стефанович О. Образ нашого розвитку і його труднощі: До ювілею “Діла” // Діло. – 1930. – 22, 23 січ.

Творидло М. Наше господарське життя в часи заснування “Діла” і тепер // Діло. – 1930. – 14 січ.

У 50-ліття “Діла” // Діло. – 1930. – 14 січ.

Федорців Ф. Два моменти: 1914, 1918 // Діло. – 1928. – 14 січ.

Федченко П. Преса та її попередники. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 280-282.

Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури: 80-ті роки в Галичині // Збір. тв.: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 409-469.

Чайковський А. Як то було при народинах “Діла”: Спомини зперед сорок восьми літ // Діло. – 1928. – 14 січ.

Шаповал Ю. Г. “Діло” (1880-1939 рр.) /: Поступ української суспільної думки. – Львів, 1999.

Шаповал Ю. Г. І в Україні святилось те слово: Наукові праці. – Львів, 2003.

Шаповал Ю. Г. Національна журналістика: Наукові праці. Том 1. – Львів, 2006.

Шелухин С. “Діло” і Велика Україна // Діло. – 1930. – 21 січ.

Щурат В. У зв’язках з “Ділом” // Діло. – 1928. – 14 січ.

Ювілей “Діла” // Діло. – 1930. – 14, 18, 19, 22 січ.

Навчальний посібник

ШАПОВАЛ Юрій Григорович

**“Діло” (1880-1939) –
перша українська щоденна газета**

Редактор *О. М. Дятлик*
Художній редактор *А. С. Тригуба*
Технічний редактор *Т. М. Дятлик*

Підп. до друку 05.11.07. Формат 60x84/16. Папір Munken Print. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 4,25. Наклад 100 прим. Зам. № 24.

Виготівник ПП ДМ
35304, Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58.
Свідоцтво РВ № 11 від 12.06.2002 р.